

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
Факультет філології, психології та педагогіки
Кафедра психології та педагогіки

Рекомендовано до захисту
«_____» _____ 2024 р.,
протокол № _____
Зав. кафедри _____
(підпис)

Кваліфікаційна робота
на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ІЗ РІЗНОЮ
САМООЦІНКОЮ**

Виконала: студентка другого курсу
групи ФП-601
денної форми навчання
спеціальності «053 Психологія»
освітньої програми «Практична психологія»
БЛОКІНЬ Альона Анатоліївна

Керівник: доц. КЛЕВАКА Л.П.

Рецензент: доц. ЗАЙКА В.М..

Захищено _____ 2024 р.

кількість балів: _____

значення оцінки _____

Голова Екзаменаційної комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Полтава – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	7
1.1. Професіоналізація як процес становлення особистості майбутнього психолога	7
1.2. Професійна діяльність психолога та вимоги до комунікативних навичок психолога-професіонала.....	14
1.3. Мотивація юнаків до встановлення міжособистісних стосунків	20
1.4. Специфіка становлення рис, важливих для комунікації студентів- психологів	33
Висновки до першого розділу.....	40
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ САМООЦІНКИ	44
2.1. Огляд та обґрунтування методик.....	44
2.2. Опитувальник афіліації (за описом Р.С.Немова).....	46
2.3. Опитувальник міжособистісних відносин (О.О.Рукавішніков).....	47
2.4. Методика Q-сортування тенденцій поведінки у групі (В.Стефансон).....	51
2.5. Методика дослідження самооцінки особистості (за Т. Дембо і С.Я. Рубінштейн, адаптація А.М.Прихожан).....	53
Висновки до другого розділу.....	55
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ САМООЦІНКИ	56
3.1. Організація емпіричного дослідження.....	56
3.2. Специфіка самооцінки студентів-психологів.....	58
3.3. Особливості мотиваційного компоненту комунікативної компетентності студентів-психологів із різною самооцінкою.....	63
3.4. Психологічний аналіз поведінкового компоненту комунікативної компетентності студентів-психологів із різною самооцінкою.....	65
Висновки до третього розділу.....	70
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
ДОДАТКИ.....	82

ВСТУП

Актуальність дослідження. Наше сьогодення характеризується високим ступенем інтенсифікації суспільного та економічного розвитку. Для отримання успішних результатів діяльності від людини вимагається затрата великої кількості сил та енергії, що в свою чергу може мати негативні наслідки, такі як стрес та різного роду психічні розлади. Саме тому у суспільстві зростає потреба у кваліфікованих спеціалістах психологах.

Така ситуація зумовила психологізацію усіх сфер соціальної практики. Підготовка психологів проводиться нині у всіх вищих навчальних закладах, де є гуманітарні спеціальності. Потреба у компетентних фахівцях в галузі психології найбільш необхідна в сфері освіти, охорони здоров'я, армії, міліції, кадрових агентствах та інших державних структурах. Зросла потреба звернення людей за психологічною допомогою не тільки у складних життєвих ситуаціях, а й під час тяжких захворювань. Але із збільшенням кількості випускників психологічних факультетів усе помітнішими стають недоліки у їх підготовці.

Вивченням проблеми професіоналізації займалося багато видатних науковців, зокрема: Є.О. Клімов, К.А. Абульханова-Славська, К.Г. Юнг, Т.В. Кудрявцев, Ш. Бюллер, В.І. Слободчикова, Л.І. Крупіна, Л.В. Темнова, О.І. Туриніна, Н.Ф. Шевченко, Л.І. Шумська, М.Ю. Варбан, Дж. Сьюпер, Л.С. Рубінштейн, О.М. Леонтьев, Л. С. Виготський, Ж.П. Вірна.

Робота психолога потрібна у багатьох сферах, що зумовлено стрімким розвитком сучасного суспільства. Психолог повинен надавати кваліфікаційну допомогу усім, хто її потребує. Наприклад, у сфері освіти — учням, їх батькам, учителям; у сфері зайнятості – тим хто обирає, шукає або змінює місце роботи; в соціальній сфері – інвалідам, непрацездатним та іншим незахищеним верствам населення. Психолог повинен уміти розвивати як індивідуальність, так і формувати готовність будь-якої людини до життя в суспільстві.

Одним із компонентів структури процесу професіоналізації є професійні якості, до складу яких входять спеціальні здібності. Саме від міри усвідомлення рівня розвитку яких залежить успішність становлення особистості – професіонала.

До найбільш важливих професійних якостей психолога відносяться спроможність ефективно спілкуватися з людьми, емпатійність та мотиваційна налаштованість на успішну діяльність, що можемо узагальнити у понятті комунікаційної компетентності і достатньо сформовані вже на етапі навчання у виші. У вивченні особливостей міжособистісного спілкування в юнацькому віці враховувались ідеї таких дослідників, як В.І.Авраменко, Б.Г.Ананьєв, М.І.Бобнева, Н.Є. Бондар, О.О.Бодальов, Л.І.Божович, Ф.М.Бородкін, М.М.Заброцький, В.С.Мерлін, Д.І.Норакідзе, С.Л.Рубінштейн, Ф.Райс.

Проте, специфіка розвитку комунікаційної компетентності студентів-психологів та пошуку чинників її становлення потребує подальшого вивчення з огляду на важливість даного питання у професійному становленні особистості психолога-професіонала та необхідність пошуку детермінант успішної професійної діяльності фахівців даної спеціальності, що і зумовило актуальність теми бакалаврської роботи «Психологічне дослідження показників комунікативної компетентності майбутніх психологів із різним рівнем самооцінки».

Метою магістерської роботи є: дослідження особливостей комунікаційної компетентності студентів-психологів із різним рівнем самооцінки.

Відповідно до мети роботи нами виділено низку конкретних дослідницьких **задач**:

1. Теоретично дослідити особливості процесу професіоналізації як становлення майбутнього психолога, психологічну характеристику комунікативних навичок психолога-професіонала, мотивацію спілкування та становлення важливих для комунікації навичок студентів-психологів;

2. Описати методичні засади та методики психодіагностики показників комунікативної компетентності майбутніх психологів із різним рівнем самооцінки;

3. Провести емпіричне дослідження показників комунікативної компетентності майбутніх психологів із різним рівнем самооцінки.

Об'єкт дослідження: процес становлення майбутнього професіонала.

Предмет дослідження: особливості комунікативної компетентності майбутніх психологів із різним рівнем самооцінки.

Гіпотеза дослідження – показники комунікативної компетентності студентів-психологів залежать від особливостей їх самооцінки. Так, юнаки, які мають високу самооцінку, орієнтовані на встановлення контактів з однолітками, прояви мотиву афіліації, схильні до швидкого встановлення емоційних контактів з оточуючими та відстоювання власної позиції у спілкуванні. Натомість, юнаки з низьким рівнем самооцінки, імовірно, більше схильні до комунікації з оточуючими на основі мотивації уникнення самотності та обережності у встановленні емоційних контактів у спілкуванні, здійснюючи яке менше відстоюють свою точку зору.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань та досягнення мети нами використовувалися загальнонаукові методи теоретичного рівня (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення науково-теоретичних даних) методи емпіричного дослідження (тестування, опитування).

Емпіричною базою дослідження виступала вибірка, до якої увійшли 60 студентів (47 дівчат та 13 хлопців), які навчаються у Національному університеті «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» за спеціальністю «Психологія».

Апробація. Основні ідеї та результати дослідження були представлені на науково-практичній конференції «Прояви резилієнтності на різних рівнях системи: сім'я, освіта, суспільство під час війни» (23 листопада 2023 р. Полтава : Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка». Зміст роботи відображений в 1 публікації.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Зміст роботи викладений на 76 сторінках друкованого тексту, вміщує 4 таблиці та 6 рисунків. Список використаних джерел нараховує 51 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У цьому розділі подано психологічний аналіз процесу професіоналізації як становлення майбутнього психолога, психологічну характеристику комунікативних навичок психолога-професіонала, мотивацію спілкування та становлення важливих для комунікації навичок майбутніх психологів.

1.1. Професіоналізація як процес становлення особистості майбутнього психолога

Процес професіоналізації у вітчизняній психологічній науці досліджується у зв'язку з онтогенетичним розвитком людини, його особистісними якостями, місцем і роллю здібностей та інтересів, формуванням суб'єкта праці, проблемою життєвого шляху і самовизначення, виявленям вимог, що пред'являються професією до людини, становленням професійної свідомості та самосвідомості в рамках різних шкіл і напрямків.

Так, Андрійчку А.Г. розглядає професіоналізацію як один з центральних процесів розвитку людини в зрілому віці, який спрямований не стільки на засвоєння фіксованого обсягу професійних дій, скільки на перетворення самого суб'єкта діяльності [5].

Мітіна Л.М., порівнюючи особистісний та професійний розвиток вчителя, відзначає процес ломки стереотипів традиційних форм професіоналізації, визначає взаємозв'язок професійного розвитку та особистісного, в основі яких лежить принцип саморозвитку, що детермінують здатність особистості перетворювати власну життєдіяльність у предмет практичного перетворення, що приводить до творчої самореалізації. Вона виділяє три стадії професіоналізації: адаптацію, становлення та стагнацію, а розгляд професійного розвитку як безперервного процесу

самопроектування особистості дозволяє виокремити три стадії її перебудови: самовизначення, самовираження і самореалізацію [22].

Щотка О.П. також пов'язує особистісний розвиток людини з професійним, розглядаючи їх у контексті професійного становлення. На думку автора, професійне становлення це динамічний багаторівневий процес, який займає значний період життєвого шляху і не зводиться до професійного навчання. Перехід до кожної наступної стадії закладається на попередній і супроводжується виникненням у суб'єкта низки суперечностей і нормативних криз [51].

У концепції Пітера Л. професіоналізм має широкий спектр проявів починаючи від дилетантства (тобто поверхневих професійних знань, умінь і навичок) і закінчуючи формуванням жорстких професійних стереотипів (тобто гіпертрофованим розвитком професіоналізму). У тих випадках, коли людина не здатна подолати професійні стереотипи в інших соціальних ролях, не перебудовує свою поведінку до мінливих умов і очікувань оточуючих, професіоналізм переростає у професійну деформацію особистості. Розвиток професійних деформацій визначається багатьма факторами: різноспрямованими онтогенетичними змінами, віковою динамікою, соціальним середовищем, життєво важливими подіями і випадковими моментами.

Із процесом професіоналізації пов'язано поняття професійної спрямованості особистості. У понятті професійна спрямованість можна виділити окремі сторони, що виражають її змістовну і динамічну характеристики (І.В. Кузнецова [25]). До першої відносять повноту і рівень спрямованості, до другої - її інтенсивність, тривалість і стійкість. Повнота і рівень спрямованості несе змістовно-особову характеристику професійної спрямованості і значною мірою містить її формально-динамічні особливості. Під повнотою професійної спрямованості розуміється коло (різноманітність) мотивів, переваг професії.

Вибіркове відношення до професії найчастіше починається з виникнення часткових мотивів, пов'язаних з окремими сторонами змісту певної діяльності, або процесом тривалості, або з якими-небудь зовнішніми атрибутами професії. За певних умов значущими для людини можуть стати багато пов'язаних з професією чинників: її творчі можливості, перспективи професійного зростання, престиж професії, її громадська значущість, матеріальні, гігієнічні й інші умови праці, його відповідність звичкам, особливостям характеру і т.д. Це свідчить про те, що професійна спрямованість ґрунтується на широкому колі потреб, інтересів, ідеалів, установок людини (С.Г. Геллерштейн [15]). Чим повніша професійна спрямованість, тим більший, багатосторонній сенс має для людини вибір цього виду діяльності, тим різнобічніше задоволення, що отримується від реалізації цього наміру.

Професіоналізація являє собою цілісний процес, який починається з моменту вибору професії і триває протягом усього професійного життя людини. Виділяють чотири основні стадії професіоналізації: 1) пошук та вибір професії; 2) освоєння професії; 3) соціальна і професійна адаптація; 4) виконання професійної діяльності.

Розгляд професіоналізації як двостороннього процесу являє собою, з одного боку, входження людини в професійне середовище, засвоєння нею професійного досвіду, оволодіння стандартами і цінностями професійної спільноти, а з іншого, як процес активної реалізації себе, безперервного професійного саморозвитку.

Для виявлення змістовних характеристик процесу професіоналізації необхідно, перш за все, визначити поняття "спеціаліст", "професіонал", "професіоналізація".

"Спеціаліст" - це підготовлена людина, що володіє певними професійними знаннями, вміннями та навичками. Процес його підготовки і формування представляє собою становлення комплексу професійно важливих якостей. Дане трактування поняття "спеціаліст" задає певну

структуру його дій - відтворення отриманих знань, привласнених умінь і способи виконання діяльності в будь-яких ситуаціях.

«Професіонал» - характеристика людини, що виражається в його здатності вийти за межі власної діяльності для її аналізу, оцінки та подальшої організації. Провідними поняттями для характеристики людини як професіонала стають "рефлексія" і "діяльнісний спосіб існування". Професіонал є результатом самоактивності людини.

«Професіоналізація» як психофізіологічна категорія відображає процес саморозвитку людини протягом життя, у рамках якого відбувається становлення специфічних видів суб'єктної активності особистості на основі розвитку і структурування сукупності професійно орієнтованих її характеристик, які забезпечують реалізацію функцій пізнання, спілкування і регуляції в конкретних видах діяльності та на етапах професійного шляху.

Професіоналізація суб'єкта діяльності є процесом динамічним і відбувається протягом усього професійного життя і не обмежується будь-яким одним періодом[3].

Розглядаючи професійне становлення особистості, багато дослідників виділяють стадії, рівні, етапи, які проходить фахівець у своєму професійному просуванні. В даний час у науці немає загальноприйнятого розбиття життєвого шляху професіонала на етапи або фази. Скористаємося одним з варіантів, запропонованих Є.О. Клімовим [22]: оптант - фаза вибору професії; адепт - людина, що вже став на шлях прихильності до професії і освоює її; адаптант - звикання молодого фахівця до роботи, входження в тонкощі роботи; інтернал - досвідчений працівник, який вже може самостійно і успішно справлятися з основними професійними функціями; майстер, авторитет, наставник .

Левітан К.М. виділяє три основні стадії: підготовча (довузівська) стадія, пов'язана з вибором професії; початкова (вузівська) етап, під час якої формуються основи професійно важливих умінь і властивостей особистості;

основна (післявузівська) стадія. Саме на цьому етапі відбувається становлення особистості професіонала [26].

Кудрявцев Т.В., [25] Зеєр Т.В. виділяють чотири стадії професійного становлення особистості:

1. Формування професійних намірів: усвідомлений вибір особистістю професії на основі врахування своїх індивідуально-психологічних особливостей. Професійне становлення починається з формування професійних намірів, які є рівнодіючими багатьох факторів: престижу професії, потреби суспільства, впливу сім'ї, засобів інформації і т.д. Важливу роль у виборі професії відіграє спрямованість особистості на певний предмет праці, яка виявляється в інтересах, захопленнях.

2. Професійна підготовка: освоєння системи професійних знань, умінь і навичок, формування професійно важливих якостей особистості, схильності та інтереси до майбутньої професії. Друга стадія - це перш за все навчання у ВУЗі. Основними психологічними новоутвореннями на цьому етапі є професійна спрямованість, здібності, професійно-етичні ціннісні орієнтації, духовна зрілість, готовність до професійної діяльності.

3. Професіоналізація: входження (адаптація) і освоєння професії, професійне самовизначення, придбання професійного досвіду, розвиток властивостей і якостей особистості, необхідних для кваліфікованого виконання професійної діяльності.

4. Майстерність: якісне, творче виконання професійної діяльності, інтеграція сформованих професійно важливих якостей особистості в індивідуальний стиль діяльності. Майстерність означає, що професійне становлення особистості відбулося.

Здійснюючи себе у провідній діяльності, особистість поступово змінюється, що приводить до перебудови мотивів провідної діяльності, формуванню нових властивостей особистості.

Професійне становлення передбачає використання сукупності прийомів соціального впливу на особистість, її включення в різні види

діяльності мають на меті формування системи професійно важливих якостей. Таким чином, професійне становлення - це "формування" особистості, адекватне вимогам професійної діяльності.

На думку О. Бондаренка [10], проблема професійно-особистісної підготовки психолога-практика включає чотири взаємопов'язані аспекти: побудову теоретичної моделі спеціаліста, яка передбачає розробку стандартів (норм і нормативів), вимог до особистості та діяльності практичного психолога; первинний відбір професійно придатних кандидатів; розробку змісту навчання і розвитку психологів-практиків; розв'язання проблем власне професійного самовизначення спеціалістів, провідною з яких є проблема професійної ідентифікації.

В. Панок [34] вказує на значимість процесу професійної підготовки в межах навчання у ВНЗ та пропонує трирівневу структуру отримання професійних психологічних знань. Основу першого, загальнонаукового рівня мають становити теорії, гіпотези та факти, що встановлені в дослідженнях. Другий рівень - це практична психологія, третій - прийоми і досвід роботи у конкретній техніці (техніках), або так званий індивідуально-типологічний рівень, покликаний урахувати особливості кожної особистості, що навчається.

На думку Н. Чепелевої [33], система організації підготовки практичного психолога повинна включати світоглядний, професійний та особистісний рівні, спрямовані як на формування професійної свідомості, психологічної культури та професійно значущих особистісних якостей, так і на оволодіння відповідною системою знань, технологією практичної діяльності майбутнього психолога. І. Зязюн, аналізуючи специфіку професійного становлення психологів, вказує на необхідність формування здатності до рефлексії, яка сприяє професійному самовизначенню та формує спроможність ефективно вирішувати внутрішні проблеми. Вчений зазначає, що у підготовці психологів важливим є пошук нових методів роботи,

оскільки вимоги до особистості психолога-практика відрізняються від вимог до особистості студентів інших спеціальностей.

Крім того, важливою передумовою ефективної професійної діяльності практичного психолога виступає процес гармонізації особистості, що забезпечує рівень його майстерності. Одним із провідних методів формування гармонійної особистості фахівця-психолога виступає принцип особистісного підходу, про необхідність розробки та запровадження якого у навчально-виховну систему говорять чимало зарубіжних та вітчизняних учених[2].

Інтенсивність і ефективність формування професійної ідентичності значною мірою визначається рівнем орієнтації навчально-виховного процесу в конкретному вузі на активне, діяльне, творче включення студентів в навчально-професійну діяльність, а також створення умов для формування і розвитку самосвідомості особистості студента і, в першу чергу, її логічного компонента – рефлексії (зокрема, професійної) [30].

Подолання кризи професійної самоідентичності студентської молоді може бути забезпечено, на нашу думку, зрілістю самосвідомості і позитивною рефлексивністю особистості, розвитку яких, як свідчать соціологічні і психологічні дослідження, не надають належного значення ні освітні структури, ні власне молоді люди. Відомо, що активна рефлексія як логічна складового самопізнання й універсальний спосіб побудови ставлення особи до власної життєдіяльності, дає можливість молодій людині усвідомити себе суб'єктом професійного і життєвого становлення, надає її професіоналізації компоненти самостійності, ініціативності, креативності.

Процес професійного становлення складний та багатогранний. Він вимагає як від викладача ВНЗ, так і від студента складної роботи над формуванням системи професійно важливих знань, умінь, навичок, відповідного науково-культурного кругозору. Важливим завданням виступає також розвиток цілісної, гармонійної особистості, орієнтованої на самопізнання та самозміни. Проблема ж професійної підготовки нерозривно

пов'язана із необхідністю формування тих або інших професійних якостей, здібностей та індивідуально-особистісних особливостей, необхідних фахівцю відповідного профілю. В цьому контексті навчально-виховний процес повинен забезпечувати умови для формування у студентів таких груп інтересів, потреб, переконань, які б спрямовували їх на особистісну та професійну самореалізацію і самовдосконалення.

1.2. Професійна діяльність психолога та вимоги до комунікативних навичок психолога-професіонала

Розглядаючи питання про професійно необхідні якості практичного психолога, важливо виходити з основних критеріїв успішності його професійної діяльності. Саме вони визначатимуть мету, зміст, тривалість, форму його професійної підготовки.

До людини, яка претендує на посаду практичного психолога, висувається система вимог, яка містить два компоненти. Це вимоги як до професійної компетентності фахівця, так і до його особистості.

Особлива увага у дослідженнях проблем підготовки практичного психолога приділяється виявленню компонентів професіоналізму психолога, його спеціальних здібностей та визначенню процедури підготовки психологів.

Практична психологія спрямована на досягнення як перспективних, так і актуальних цілей.

Перспективні цілі передбачають розвиток, становлення індивідуальності кожного індивіда, формування його психологічної готовності до життєвих ситуацій.

Перспективні цілі передбачають розв'язання таких завдань:

- збереження психічного здоров'я і попередження емоційних розладів, зняття психічного напруження, яким супроводжується у дітей та дорослих період адаптації до нових умов навчання, роботи та життя;

- створення умов, які б сприяли розвитку здібностей кожної дитини, можливостей для самовираження індивіда, розкриттю його творчого потенціалу, розвитку самостійного та творчого мислення, зацікавлення у відкритті нового, активізації пізнавальної діяльності дітей;

- сприяння розвитку кращого розуміння індивідом себе, його самосприйняття, усвідомлення власного "Я", почуття впевненості в своїх силах;

- формування групової згуртованості та навичок спілкування з ровесниками, дорослими, навичок співробітництва;

- формування психологічної компетентності [17].

Актуальні цілі діяльності практичного психолога вимагають орієнтації на вирішення щоденних поточних психологічних проблем, пов'язаних з тими чи іншими труднощами.

Вони передбачають розв'язання таких завдань:

- вивчення причин зниження продуктивності діяльності та пошуки шляхів їх подолання;
- регуляція стосунків у системах: вчитель-дитина, дорослий-діти, керівник-підлеглий, колега-колега тощо. Залагодження конфліктів;
- виявлення соціально-психологічних труднощів, проблем індивідуального розвитку і соціалізації особистості та вживання відповідних заходів;
- розв'язання психологічних проблем особистого життя людини.

Основними видами діяльності практичного психолога є:

- просвітницько-пропагандистська робота;
- пропедевтична і профілактична робота;
- психологічне консультування;
- психодіагностика і прогностика;
- психокорекція, психотерапія та соціально-психологічна реабілітація.

Яким буде конкретне поєднання видів роботи практичного психолога, які з них виявлятимуться як пріоритетні, залежить від специфіки установи, де працює практичний психолог, та розв'язуваної проблеми.

Слід зауважити, що види діяльності практичного психолога становлять цілісну систему, утворену із взаємопов'язаних компонентів, які розрізняються професійними цілями, поставленими психологом у конкретній ситуації. При цьому результат психологічної допомоги включає як передбачувані, заплановані компоненти, так і побічні. Як правило, внаслідок заходів, здійснених практичним психологом, незалежно від виду його діяльності, виявляється багатокomпонентний ефект, що дозволяє клієнту отримати нові знання (просвітницький ефект), відповісти для себе на питання "Як попередити...?" (профілактичний ефект), "яким я є і можу бути?" (діагностично-прогностичний), "як треба діяти в цій ситуації?" (консультативний), а також виробити у себе нові мотиви, установки, способи поведінки (психокорекційний ефект)[25].

Аналогічно збір інформації про клієнта практичний психолог здійснює не тільки у ситуаціях психодіагностики, а й у всіх видах своєї роботи.

Вирізняючи види діяльності практичного психолога, слід мати на увазі умовність цього поділу та комплексність отриманого ефекту психологічної допомоги.

Н.Р.Байбекова [7] вважає, що особистість психолога-професіонала повинна відзначатися двома параметрами:

- досконалим володінням теоретичними знаннями і способами роботи;
- здатністю до швидкої адаптації.

Для становлення професіоналізму психолога, як зазначає О.Ф.Бондаренко [10], необхідно забезпечити системність, науковий універсалізм у професійній та особистісній підготовці.

Враховуючи модель особистості практичного психолога, сконструйовану В. Панком та Н. Чепелевою [33], при прогнозуванні

успішності практичної діяльності психолога слід звернути увагу на ряд складових його особистості.

Визначення професійної придатності особистості здійснюється за такими критеріями:

- фізичний стан. Необхідність його врахування обумовлена, по-перше, зв'язком між деякими соматичними захворюваннями (виразка, діабет, серцево-судинні захворювання тощо) і рисами характеру людини. Крім того, психолог повинен мати потужну енергетику і засоби її відновлення, інакше робота може негативно вплинути на здоров'я психолога. По-друге, існує ряд фізичних вад, які несумісні з посадою практикуючого психолога. До таких вад відносять інвалідність, глибокі косметичні дефекти, дефекти мовлення тощо;
- психічне здоров'я належить до надзвичайно важливих вимог, оскільки психологічними спеціальностями часто прагнуть оволодіти акцентуйовані особистості або люди з помітними особистісними проблемами, які переноситимуть на роботу свої власні проблеми. Це робитиме їх діяльність неефективною або й шкідливою та небезпечною;
- інтелект, особливо його вербальний компонент. Досвід засвідчує, що практикуючі спеціалісти з показниками інтелекту нижче середнього, як правило, мають багато ускладнень у роботі, особливо консультаційній. Саме інтелект забезпечує ефективний аналіз рис і якостей особистості, дає змогу долати стереотипи (як особистісні, так і професійні), є центральним механізмом у розумінні поведінки іншої людини. Особливу роль відіграє соціальний інтелект;
- система механізмів особистісної регуляції та емоційної витривалості;
- особливості мотиваційної сфери. Професія практичного психолога мотивується інтересом до інших людей та бажанням надавати допомогу у розв'язанні проблем спілкування, діяльності, життя в цілому. Психологічним механізмом такого інтересу, як стверджують

В.Г.Панок і Л.Уманець [34], є усвідомлення та подолання власних проблем аналогічного плану.

Ядром діяльності практикуючого психолога є спілкування, яке розгортається у вигляді комунікації, інтеракції та перцепції.

Ефективність психоконсультування, психотерапії та психокорекції значною мірою визначається вмінням спілкуватися з клієнтом, що передбачає ширий інтерес до людей, їхнього способу життя, емоцій, думок, вміння добирати правильні слова й тон, які забезпечують встановлення необхідного контакту, вміння слухати, терпіння.

Отже, талант спілкування є найнеобхіднішою здатністю для професійної реалізації психолога-практика. В її структурі виділяють такі складові:

- 1) уміння повно і правильно сприймати людину (спостережливість);
- 2) уміння розуміти внутрішні властивості і особливості людини (інтуїція);
- 3) уміння співпереживати (емпатія);
- 4) уміння аналізувати власну поведінку (рефлексія);
- 5) вміння керувати собою і процесом спілкування.

У процесі спілкування психолог визначає як зміни в поведінці людини, так і впливи психолога на цю поведінку, здійснює соціальну фасилітацію або підтримку, допомогу клієнту. Останнє особливо важливо для психолога-практика. Люди, які мають високі показники у соціальній фасилітації, схильні і мають здібності до роботи в сфері практичної психології.

Значні вимоги ставляться до моральної сфери особистості психолога. Систему моральних норм його діяльності регламентує Етичний кодекс психолога.

Етичний кодекс - це збірник моральних правил поведінки, на базі яких будується діяльність і взаємини людей в тій чи іншій сфері діяльності та спілкування.

Етичний кодекс ґрунтується на нормах моралі, а не права. Його порушник не притягується до юридичної відповідальності, але дотримання етичного кодексу є ознакою професіоналізму. Недотримання - викликає осуд колег, аж до дискваліфікації.

Прийнятий кодекс є сукупністю етичних норм та правил поведінки, які склалися в психологічному співтоваристві, регулюють його діяльність і сприяють більш ефективному та успішному здійсненню психологами своєї професійної діяльності.

Етичний кодекс складається з 7 розділів:

1. Відповідальність.
2. Компетентність.
3. Захист інтересів клієнта.
4. Конфіденційність.
5. Етичні правила психологічних досліджень.
6. Кваліфікована пропаганда психології.
7. Професійна кооперація.

При Товаристві психологів України створена Комісія з етики, яка стежить за додержанням Етичного кодексу та здійснює роботу, спрямовану на правильне його тлумачення [9].

Отже, проблема підготовки практичних психологів набула особливого значення в зв'язку із великим соціальним замовленням на дану спеціальність та різними формами їх підготовки. Виходячи з положення, яке склалось, стає необхідним психологічний аналіз кваліфікованих вимог до практичного психолога, який повинен починатись безпосередньо при навчанні у вузі.

На сьогодні формування особистості практичного психолога проходить три етапи:

1. Світоглядний, що передбачає формування професійної свідомості майбутнього спеціаліста;
2. Професійний, який спрямований на оволодіння необхідною системою знань, технологією практичної діяльності майбутнього психолога,

формування його психологічної культури. Психологічна культура передбачає високий рівень професійних знань та культури спілкування, емоційну культуру, культуру мислення.

3. Особистісний, метою якого є формування професійно важливих якостей особистості, гуманістичної спрямованості, "діалогічності", здатності до професійної ідентифікації.

Отже, професійна діяльність психолога характеризується низкою вимог, на які важливо орієнтуватися молодому спеціалісту під час навчання. Основними вимогами є особистісна зрілість, наявність виражених комунікативних навичок, уміння поєднувати теоретичні знання та практичну діяльність, цілісно підходити до вирішення психологічних проблем, спроможність до емпатійного ставлення до клієнта тощо.

1.3. Мотивація юнаків до встановлення міжособистісних стосунків

Юність виступає як період прийняття відповідальних рішень, що визначають усе майбутнє життя людини: вибір професії та свого місця в житті, вибір сенсу життя, вибір світогляду та життєвої позиції, вибір супутника життя, створення власної сім'ї. І те, наскільки екологічно та гармонійно буде протікати процес формування специфіки актуальних мотивів, загальної життєвої спрямованості, характеру включення особистості в соціальну діяльність, буде залежати і специфіка усвідомлення гендерних ролей особистості, особливості співвіднесення себе із представниками певної статі [18].

Юнацький вік – це етап формування самосвідомості та власного світогляду, етап прийняття відповідальних рішень, етап людської близькості, коли цінності дружби, любові, інтимної близькості можуть бути найважливішими [13].

У психологічній літературі з проблем юності (праці Е. Еріксона, Е. Шпрангера, І. Кона, В. Слободчикова) простежуються різні підходи до

з'ясування вікових меж, основних суперечностей і новоутворень цього віку. Більшість дослідників обмежує зрілу юність періодом від 18 до 20 років [40].

Перетворення мотивації, усієї системи ціннісних орієнтацій, інтенсивне формування спеціальних здібностей у зв'язку із професіоналізацією виокремлюють цей вік у якості центрального періоду становлення характеру та інтелекту. Для молодшої людини це час спортивних рекордів, початок художніх, технічних та наукових досягнень, оскільки що у цей період досягається безліч оптимумів розвитку інтелектуальних та фізичних сил. Однак нерідко одночасно проявляються розбіжності між цими можливостями та їх дійсною реалізацією, оскільки стрімкий розвиток та безперервно зростаючі можливості неминуче призводять до ілюзій “вічної юності”, “найкращого життя” та “легкодоступності цілей”. У багатьох дослідженнях, присвячених особистості студента, висвітлюються протиріччя внутрішнього світу, складність знаходження своєї самобутності [32].

Юнацький вік, за Е. Еріксоном, будується навколо кризи ідентичності, яка складається із серії соціальних та індивідуально-особистісних виборів, ідентифікацій та самовизначень. Якщо юнаку не вдається розв'язати ці задачі, у нього формується неадекватна ідентичність, розвиток якої може відбуватись за чотирма основними лініями: 1) відхід від психологічної інтимності, уникання тісних міжособистісних відносин з оточуючими; 2) розмивання відчуття часу, нездатність будувати життєві плани, страх дорослішання та змін; 3) розмивання продуктивних, творчих здібностей, невміння мобілізувати свої внутрішні ресурси та зосередитись на якійсь головній діяльності; 4) формування “негативної ідентичності”, відмова від самовизначення та вибір негативних зразків для наслідування.

Розв'язування життєвих завдань передбачає прогнозування, орієнтацію на майбутнє й усвідомлення, наскільки є можливим втілення конкретних планів [7]. Для цього людині потрібно мати уявлення про діяльність, з якою вона збирається мати справу, осмислити і вибудувати проект свого

майбутнього. За таких умов її теперішнє, справи найближчої і віддаленої перспектив сприйматимуться як конкретні кроки до нього.

Юність, на думку В. І. Слободчикова, – фінальна стадія психологічного етапу “персоналізації”, періоду здобуття самоідентичності. Головними психічними новоутвореннями юнацького віку є глибока рефлексія, розвинене усвідомлення власної індивідуальності, формування конкретних життєвих планів, готовність до самовизначення в професії, установка на свідому побудову власного життя, поступове входження у різні сфери життя і діяльності, розвиток самосвідомості, активне формування світогляду [40].

Потреба у самореалізації та розвиткові власного "Я" означає прояв своїх здібностей та їх подальше удосконалення. Вона пов'язана з мотивацією досягнення та потребою у визнанні та прийнятті як члена суспільства. Юнацький вік, як вважає Г.С. Абрамова, — це вік зростання сили "Я", його здатності не втратити, зберегти своє "Я" та проявити свою індивідуальність в умовах групової діяльності та інтимної близькості, дружби [1].

У юності починається поступовий перехід до "автономної моралі" (3 рівень), хоча менше 10% юнаків старше 16 років, на думку Л.Кольберга, досягають шостої стадії. Більшість людей, на думку цього психолога, так ніколи і не переходять четверту стадію. Сучасному поколінню старшокласників притаманний більш тверезий, розумно-практичний погляд на життя, значно більша незалежність, ніж юнакам, що жили кілька десятиків років тому. Складнощі та протиріччя життя актуалізують проблему вибору, вміння активно шукати сенс свого життя. Старшокласники мають більш відкритий і сміливий погляд на світ, включаючи проблеми морально-етичного характеру [24].

Для юності характерна вікова інтровертованість, коли самотність дає можливість реалізувати здібності (музичні, художні, літературні, технічні). На думку А.В. Мудрика, ця особливість юнацького віку має відмінність від усамітнення дорослих. Дорослі наодинці з собою відкидають ті ролі, які вони грають в житті, стають самими собою. Юнаки, навпаки, наодинці програють

ролі, які їм не доступні у реальному житті. Але моральна самотність, як вважає Е. Фромм, так само важко переноситься, як і фізична; більше того, фізична самотність стає нестерпною лише в тому випадку, якщо веде за собою і самотність моральну. При встановленні гарних особистісних контактів з людьми у студентів самотність швидко зникає.

Становлення ідентичності тісно пов'язане з рефлексією, детермінованою передусім когнітивними новоутвореннями, зміною соціальних стосунків, потребою подолання внутрішніх конфліктів. З її допомогою відбувається реалізація потреби в самоусвідомленні, зумовленої суперечностями між уявленнями про себе, прагненнями самоствердження, незалежності, пошуку реалістичного погляду на світ і себе [6]. Розвиток рефлексії та самосвідомості у період юності активізують такі фактори:

- новий соціальний статус особистості (відносна самостійність, суспільні престиж і значущість майбутньої професійної діяльності);
- зміна виду діяльності (нею стає спеціальна навчальна і практично-професійна діяльність);
- нові форми діяльності, що передбачають більшу самостійність, свободу вибору;
- розширення соціального оточення, сфери контактів, а відповідно, і кола значущих інших;
- досягнення віку юридичної та громадянської зрілості, що передбачає відповідальність за свої вчинки перед суспільством

Усі ці фактори зумовлюють зміну критеріїв самооцінки, уявлень юнака про себе, розвиток його пізнавальних інтересів та соціальних мотивів навчальної, практично-професійної діяльності. Потреба в професійному становленні, самоствердженні, суспільному визнанні тощо сприяє подальшому розвитку самосвідомості, у структурі якої все вагомішим стає професійний компонент [13, 32].

Одним з важливих аспектів психічного розвитку в юнацькому віці є інтенсивне інтелектуальне дозрівання, провідна роль в якому належить

розвитку мислення. Навчальна діяльність створює сприятливі умови для переходу учнів до вищих рівнів абстрактного й узагальнюючого мислення. Старшокласники більш усвідомлено і міцно оволодівають логічними операціями. Наукові поняття стають не тільки предметом вивчення, а й інструментом пізнання, аналізу й синтезу [8].

Дедалі відчутнішою стає потреба в науковому обґрунтуванні та доведенні положень, думок, висновків, критеріями істинності яких виступають не конкретні факти дійсності, а логічні докази. Здатність логічно мислити стає джерелом критичного ставлення до засвоєваних знань, висловлювань дорослих.

Винятково важлива риса особистості, яка започатковується у ранній юності – самоповага, яка являє собою узагальнену самооцінку, міру прийняття чи неприйняття себе як особистості. Юнаки та дівчата із заниженою самоповагою мають низький рівень соціальних домагань, ухиляються від усякої діяльності, у якій наявний момент змагання. Такі люди часто відмовляються від досягнення поставлених цілей, оскільки втратили віру у власні сили. Це, у свою чергу, підкріплює занижену самооцінку.

В юнацькому віці суттєво оновлюються мотиви спілкування. Виникають поглиблення й диференціація дружніх зв'язків на основі емоційної, інтелектуальної близькості юнаків. Руйнується внутрішньогрупове спілкування з ровесниками, посилюються контакти з особами протилежної статі, а також із дорослими під час виникнення складних життєвих ситуацій

Формування потребово-мотиваційної сфери юнака відбувається на тлі інтенсивного розвитку самосвідомості в безпосередній взаємодії з ровесниками. Бути особистістю для юнака означає відчувати свою значущість у соціальному середовищі. Прагнення зайняти значне місце в групі ровесників і є першою спробою особистісної персоналізації в мікросередовищі та макросередовищі, впливу на процеси, що відбуваються в ньому, саме тому більшість юнаків не задовольняються гідним, але

ординарним становищем, а прагнуть до більш високого соціального статусу, до перших ролей, визнання безумовної авторитетності [18].

Розуміння особливостей потребової-мотиваційної сфери юнацтва пов'язане із загально-теоретичним аналізом активності особистості у загальному контексті. Так, проблема активності особистості – це проблема суб'єктивного реагування особистості на вплив біосоціального середовища. Звертаючись до аналізу джерел активності особистості, ми відповідаємо на запитання: які спонукальні психологічні сили змушують людину ставити перед собою ту або іншу мету й домагатися її втілення? Відповівши на це запитання, ми дістаємо можливість зазирнути до анатомії діяльності людини й поведінки, найінтимніших сторін життя особистості, іншими словами, до її мотиваційної сфери [32].

Йдеться про явище, яке посідає досить суттєве місце в життєвій психології людини. У процесі активного спілкування людей, досягнення ними взаєморозуміння, у прагненні з'ясувати причини поведінки іншої людини завжди присутнє те, що називається мотивом учинку – спонукою, яка приводить до його здійснення.

Більшість дій людини має цільовий характер. Наприклад, людина змінює роботу, професію, починає або кидає навчання, залишає сім'ю, чинить кривду тощо. Людина вдається до дії тому, що поставила перед собою якусь конкретну мету: змінити свій спосіб життя, досягти успіху в якій-небудь галузі тощо. Але не кожна мета, яка виникає перед людиною, стає тим, що підштовхує до дії. Лише мета, яка має для людини привабливу силу, може протягом певного відтинку життя спрямовувати її психічну активність, роздуми, думки [2]. У людини з'являється досить сильна внутрішня потреба в дії, яка й приводить її до вчинку.

Основу мотиваційної сфери особистості становлять потреби – динамічно-активні стани особистості, що виражають її залежність від конкретних умов існування і породжують діяльність, спрямовану на зняття цієї залежності [34]. В процесі діяльності відбувається як розвиток

особистості, так і перетворення середовища, в якому живе людина. Отже, потреби – це рушійна сила розвитку особистості.

Загалом, мотив – це спонукання до діяльності, пов'язані із задоволенням потреб суб'єкта; сукупність зовнішніх або внутрішніх умов, які викликають активність суб'єкта, визначають її спрямованість [31].

Провідна роль мотивації у розумінні особистості визначається багатьма авторами, як вітчизняними (Б.Г.Ананьєв, В.К.Ільїн, О.М.Леонт'єв, Б.Ф.Ломов), так і зарубіжними (Дж.Аткінсон, А.Маслоу, А.МакКлеланд, Х.Хекхаузен).

У зарубіжній психології виділено низку особливостей природи та функцій мотиву в регуляції поведінки людини: спонукальна і спрямовуюча функція мотиву висвітлюється у психоаналізі, біхевіоризмі, теорії “поля” К.Левіна, етології; детермінація поведінки людини неусвідомлюваними мотивами характерна для психоаналітичної теорії особистості, ієрархія мотивів притаманна гуманістичному напрямку і т. д.

У юнацькому віці, за словами Л.І. Божович, за змістом на перше місце виходять мотиви, пов'язані із життєвими планами юнака, його наміри щодо майбутнього, його світогляд та самовизначення (за описом О.В.Боровик [11]).

Мотиваційна сфера юнака за своєю побудовою має ієрархічний вигляд, який уключає в себе наявність певної системи співвідкорення різноманітних мотиваційних тенденцій на основі провідних суспільно значущих і таких, що стали ціннісними для людини, мотивів (за описом О.В.Боровик [11]).

На думку Б.Г.Ананьєва, перетворення мотивацій, всієї системи ціннісних орієнтації, з одного боку, інтенсивне формування спеціальних здібностей у зв'язку із професіоналізацією, з іншого боку – виділяють цей вік як центральний період становлення характеру та інтелекту [3].

Важливе значення у юнацькому віці має дружба. Передумовою якої виступає усвідомлена потреба у ній, обумовлена відчуттям самотності та дефіцитом емоційного тепла. Дружба не може існувати без моральних

законів; в основі дружби лежать справедливість, розуміння та психологічна близькість. Перше кохання також є прагненням молодих людей до емоційного контакту, душевної близькості, розуміння [13]. Прояви кохання в юнацькому віці переважно набувають форми симпатії, захоплення, закоханості чи форми дружби-кохання. В усіх своїх проявах перше кохання – це важливе випробування в юності, яке впливає на розвиток особистості в цілому.

Стосовно специфіки даного віку І.С.Кон [22] та інші психологи наголошують на такій особливості особистості юнака, як підвищена афіліація, що зумовлена необхідністю встановлення тісних дружніх стосунків з іншими людьми, відчуттям страху перед самотністю, покинутістю, бажанням бути визнаним однолітками та соціальним оточенням.

Афіліація являє собою мотив, який спрямовує людину на взаємодію з оточуючими, ставить її у залежність від стосунків з ними.

При цьому афіліація, як мотиваційна основа налаштованості на спілкування з оточуючими, пов'язана з особливостями впевненості у собі особистості. Так, за дослідженнями Л. Фестінгера визначено, що у ситуаціях небезпеки спілкування з іншими людьми, які опинились в такій самій ситуації, дає можливість порівняти свою реакцію з реакцією інших і оцінити, наскільки вона адекватна. Саме невпевненість у своїх реакціях під час взаємодії сприяє афіліації. Крім прагнення зменшити невпевненість, велику роль в афіліації відіграє прагнення знизити тривожність.

Протилежний афіліації мотив юнаків – небажання бути самотнім, що може бути зумовлене у більш широкому розумінні тим, що психіка людини формується у соціумі, а не на одинці [37]. Самотність – сукупність емоцій, які виникли у відповідь на відчутний дефіцит у кількості і якості соціальних контактів [23]. Самотність визначається як сукупність чотирьох комплексів почуттів і переживань: 1) відчай (почуття відчаю, панічного жаху, немічності, покинутості); 2) депресія (почуття горя, пригніченості, спустошеності, жалості до себе і відчуженості); 3) нестерпна нудьга (почуття не вдалості,

нетерпіння, неможливості зосередитись); 4) нелюбов до себе (відчуття власної непривабливості, нерозумності і постійне відчуття небезпеки).

Прагнення молодшої особистості вступати у соціальні контакти на основі небажання залишитись на самоті виступає важливим мотиваційним фактором для встановлення контактів з оточуючими.

Таким чином, можна сказати, що мотиваційний компонент у структурі комунікативних настанов юнаків, окрім отримання нового досвіду та розширення кола інтересів, може бути представлений двома мотивами: афіліації та страху бути самотнім.

У юнацькому віці це часто проявляється у прагненні до життєвого самовизначення, побудови перспектив у міжособистісному та професійному зростанні [23].

«Пошук себе» – це синонім соціального і нормового самовизначення, ядром якого є вибір сфери трудової діяльності, професії, кола спілкування. Юнак має всі необхідні потенційні можливості щодо самореалізації. Він намагається якомога швидше стати дорослим, що спрямовує його діяльність на приміряння різних соціальних ролей, способів поведінки і самовиявлення. Через спілкування у групі однолітків юнак розвиває свої уміння взаємодіяти з оточенням, презентувати себе, розуміти інших.

У даному віці міняються уявлення про зміст таких понять, як "самотність" і "самота". Чим самостійніше і цілеспрямованіше у своїй поведінці юнак, тим сильніше в нього потреба і здатність бути одному. Однак крім спокійної, умиротвореної самоти існує болісна і напружена самотність — тугий, суб'єктивний стан духовної і щиросердечної ізоляції, почуття незадоволеної потреби в спілкуванні, людській близькості. Як показують дані закордонних масових опитувань [37] і клінічних досліджень, юнаки значно частіше людей старшого віку почувають себе самотніми і незрозумілими. Почуття самотності і неприкаяності, зв'язане з віковими труднощами становлення особистості, породжує у юнаків невтомну спрагу міжособистісного спілкування з однолітками, у суспільстві яких вони

знаходять: спонтанність, емоційне тепло, порятунок від нудьги і визнання власної значущості [36].

Однак, для юнацької комунікативності, як і підліткової, теж є характерним егоцентризм, так як потреба у самовираженні сильніша від інтересу до співрозмовника. Це може стати причиною конфлікту навіть у дружніх взаєминах. В юнацькому віці зростання вибірковості дружніх стосунків супроводжується посиленням їх стійкості. Але найважливіше зрушення в юнацькій дружбі – зростання її психологічної інтимності. Молоді люди стають спроможними на глибоку сповідальність та саморозкриття, прощення. Для ранньої юності притаманна ідеалізація друзів і самої дружби. Потребуючи сильної емоційної прив'язаності, молоді люди можуть не помічати реальних якостей партнера, а створюють бажані уявні образи. У власне юності ця тенденція послаблюється.

Психологічна цінність юнацької дружби в тому, що вона є одночасно школою саморозкриття і розуміння іншого

Міжособистісні стосунки юнаків значною мірою залежать від їх особистісних якостей та психологічних характеристик, які важливі для взаємодії з оточуючими. Специфіка особистісних якостей та суб'єктивного буття людей визначають їх провідні комунікативні настанови. Тобто, від особистісних та індивідуально-типологічних особливостей юнаків залежать їх провідні мотиваційні орієнтири, стратегії побудови стосунків, схильність чи відстороненість від спілкування, відкритість чи закритість до опанування соціального досвіду.

Під настановою у психологічній науці розуміють готовність, схильність суб'єкта, що виникає при передбаченні ним певного об'єкта (або ситуації) та забезпечує стійкий цілеспрямований характер перебігу діяльності по відношенню до даного об'єкта. Категорія настанова найглибше була розроблена у школі «установки» Д.М. Узнадзе (О.М. Прангішвілі, Р.Г. Натадзе, В.Г. Норахідзе та інші) [22]. Вони трактували її як цілісну модифікацію суб'єкта, що проявляється в його готовності до певної

активності (сприймання майбутніх подій, форми реагування, стратегії розв'язання задач чи взаємодії з людьми тощо). У працях Д.М. Узнадзе були сформульовані основні положення загальної теорії настанови, зокрема, вказано на фактори її виникнення, описано методи її цілеспрямованого експериментального формування, проаналізовано її основні види та властивості, сформульовано закон зміни настанови.

У загальній психології методологічним підґрунтям, на основі якого стають можливими класифікація та змістовний аналіз настанови, є теорія діяльності, а саме два основні її принципи – принцип предметності та принцип залежності психічного відображення від місця об'єкта, що відображається, у структурі діяльності [27].

На основі цих положень О.Г. Асмоловим була розроблена діяльнісна теорія настанови, в якій залежно від того, на який об'єктивний фактор діяльності спрямована настанова (мотив, дія, мета, операції), виокремлюються три ієрархічні рівні регуляції діяльності: смислові, цільові та операціональні настанови, а також їхні психофізіологічні механізми, які втілюють смислові утворення особистості в одиниці динаміки діяльності. Основними властивостями цих настанов є похідність від системи діяльностей суб'єкта, інтенціональність, незалежність від усвідомлення, неможливість втілення у значення, нечутливість до вербальних впливів, формальний прояв у вигляді «немотивованих відхилень поведінки».

У соціальній психології настанова використовується для вивчення ставлень особистості як члена групи до тих чи інших соціальних об'єктів, дослідження механізмів регуляції соціальної активності, прогнозування можливих форм поведінки особистості у певних ситуаціях тощо. Для особливих станів особистості та її свідомості, які ґрунтуються на попередньому досвіді та передують реальній поведінці, У. Томасом та Ф. Знанецьким у 1918 р. було введено поняття «атитюд» (соціальна настанова). Пізніше М. Смітом була запропонована трикомпонентна

структура атитюду, яка містила когнітивний (пізнавальний), афективний (емоційний) та конативний (поведінковий) компоненти [22].

У структурі комунікативних настанов юнаків важливу роль відіграє підвищена афіліація, що зумовлена важливістю інтимно-особистісного спілкування у даному віці, необхідністю встановлення тісних дружніх стосунків з іншими особистостями, відчуттям страху перед самотністю, покинутістю, бажанням бути визнаним однолітками та широким соціальним оточенням.

Термін афіліація вперше був введений у психологію американським психологом Г. Мюрреєм, який вважав основною потребою людини потребу в афіліації [4]. До загальних чинників афіліації, як складового компоненту комунікативних настанов особистості, належать: 1) необхідність порівняння себе з іншими, позбавитись невпевненості; 2) необхідність отримати позитивну стимуляцію завдяки цікавому живому спілкуванню; 3) потреба в отриманні схвалення, уваги; 4) потреба в емоційній підтримці.

Психологічні властивості юнаків будучи сукупністю їх інтрапсихічних якостей реалізуються у вигляді конкретних поведінкових тенденцій у процесі взаємодії з оточенням, що являє собою поведінковий компонент комунікативних настанов юнаків.

Комунікативні настанови у вигляді конкретних поведінкових тенденцій юнаків значною мірою зумовлені особливостями сприйняття світу у їх віці. Активно засвоюючи статус дорослої людини та визначаючись у житті юнаки часто демонструють прагнення до незалежності, як шляху доведення власної дорослості та особистісної зрілості. Така тенденція поведінки на думку багатьох дослідників часто спричиняє конфлікти оточуючими, але в той же час створює для юнака можливість висловити своє право на визнання сформованою особистістю, здатною самостійно існувати та функціонувати у соціумі [13].

Достатньо вираженою у даному віці є настанова на встановлення міжособистісних контактів з однолітками. Специфічного забарвлення у

взаєминах юнаків набуває комунікативна настанова прийняття чи уникання боротьби. Це пов'язано з високою динамікою психічного розвитку особистості у даному віці та його кризовим характером, проходженням кризи ідентичності юнацького віку [9]. Часто юнаки можуть демонструвати схильність до боротьби за панування у групі, визнання себе членом більш тісного кола товаришів, право називатися лідером у класі. При цьому вони більш ефективно виконують поставлені перед ними завдання, відстоюють власну точку зору, намагаючись підтвердити свій статус у колективі [19].

У складі комунікативних настанов соціальна компетентність може бути розглянута як передумова встановлення ефективної взаємодії, оскільки наявність у особистості достатнього рівня даної якості створює основу для виконання спільної з іншими людьми діяльності, встановлення соціальних контактів. Соціальна компетентність важлива як для встановлення тісних міжособистісних зв'язків, так і для виконання людиною завдань в межах виконання спільної з іншими діяльності. З огляду на це, визначено, що соціальна компетентність юнаків виражається у сукупності у них таких якостей, як: самостійність, відношення до обов'язків, організованість, розвиток довільності, інтерес до соціального життя, як передумова для встановлення стосунків з оточенням.

Окрім цього, важливим для соціальних контактів є ступінь психологічного включення юнака в процес міжособистісної взаємодії.

Так, при достатньо високому ступені включення у стосунки юнак може не відчуваючи негативних переживань розкриватися перед партнерами по спілкуванню, ділитися своїми переживаннями, думками, ідеями. При цьому він відчуває психологічний комфорт і задоволеність. При низькій психологічній готовності до включення у спілкування юнак відчуває психологічний дискомфорт, ніяковіє у ситуаціях спілкування, коли треба розкриватися, що призводить до зниження ефективності таких стосунків, появи конфліктів та протиріч.

Неспівпадіння бажаних уявлень про себе і власних реальних характеристик спрямовує юнаків до саморозвитку. Вони спрямовані на досягнення можливого – мріють про те, якими вони будуть у близькому майбутньому. У таких уявленнях відбувається примірювання соціальних ролей, тобто закріплюється позиція рольового самовизначення. Самовизначення юнаків у різних сферах життя утворюється на стійких інтересах і прагненнях молодшої особистості, коли вона враховує всі свої можливості і зовнішні обставини.

Співвідношення самооцінки та «реального Я» і «ідеального Я» юнаків визначає спрямованість їх комунікативних настанов. Зокрема, при різкому неспівпадінні «реального Я» та «ідеального Я» особистістю переживається дистанція між ідеальним образом і справжнім своїм становищем, що призводить до невпевненості у собі, зниження самоповаги. У міжособистісних стосунках, як правило, такий юнак проявляє образливість, впертість, агресивність. Коли ж ідеальний образ підлітка досяжний, виходячи із його можливостей та умінь, він завжди спонукає дитину до саморозвитку у стосунках.

1.4. Специфіка становлення рис, важливих для комунікації студентів-психологів

Міжособистісні стосунки юнаків значною мірою залежать від їх певних особистісних якостей та психологічних характеристик, які важливі для взаємодії з оточуючими. Такі якості визначають провідні мотиваційні орієнтири юнаків, стратегії побудови стосунків, схильність чи відстороненість від спілкування, відкритість чи закритість до опанування соціального досвіду.

Сором'язливість – одна із найпоширеніших комунікативних труднощів юнаків. Особливо важко переживають її хлопці, оскільки сором'язливість вважається "нечоловічою" якістю [20].

Психологічні дослідження показали, що ті, хто вважає себе соромливим, дійсно відрізняються зниженим рівнем екстраверсії, менш здатні

контролювати і направляти своє соціальне поведіння, більш тривожні, схильні до невротизму (це стосується не тільки хлопців) і переживають більше комунікативних труднощів. Не дивно, що сором'язливість вважається небажаною якістю, і люди прагнуть від неї позбутися (наприклад, шляхом психотерапії). Однак сором'язливість має різні причини і тісно пов'язана з іншими рисами особистості, що не завжди піддаються корекції і самі по собі не можуть розглядатися як негативні [20].

Психологічні властивості юнаків будучи сукупністю їх інтрапсихічних якостей реалізуються у вигляді конкретних поведінкових тенденцій у процесі взаємодії з оточенням, що являє собою поведінковий компонент взаємодії у міжособистісних стосунках. Поведінкові тенденції у юнаків у великій мірі зумовлені особливостями сприйняття світу у їх віці. Вважаючи себе дорослими людьми, апробовуючи новий соціальний досвід юнаки часто демонструють прагнення до незалежності, як шлях доведення власної дорослості та життєвої компетентності. Така тенденція поведінки на думку багатьох дослідників часто спричиняє конфлікти з дорослими, однолітками, але в той же час створює для юнака можливість висловити своє право на визнання сформованою особистістю, здатною самостійно існувати та функціонувати у соціумі [20].

Достатньо вираженою у даному віці є тенденція на встановлення міжособистісних контактів з однолітками. Важливість спілкування для представників даного віку очевидна з огляду на те, що є основним засобом набуття соціальних умінь та життєвої самореалізації особистості юнацького віку.

Специфічного забарвлення у взаєминах юнаків набуває орієнтація у спілкуванні на прийняття чи уникання боротьби. Це пов'язано з високою динамікою психічного розвитку особистості у даному віці та його кризовим характером [28]. Часто юнаки можуть демонструвати схильність до боротьби за панування у групі, визнання себе членом більш тісного кола товаришів, право називатися лідером у колективі. При цьому вони більш ефективно

виконують поставлені перед ними завдання, відстоюють власну точку зору, намагаючись підтвердити свій статус у колективі [7].

Також, важливою якістю, котра визначає ефективність міжособистісних стосунків у юнацькому віці є соціальна компетентність, яка може бути розглянута як результат засвоєння людиною соціальних норм, окремих видів діяльності, здатність самостійно реалізовувати процес життєздійснення [15].

Відносно даної проблеми соціальна компетентність може бути розглянута як передумова встановлення ефективної взаємодії, оскільки наявність у особистості достатнього рівня даної якості створює основу для виконання спільної з іншими людьми діяльності, встановлення соціальних контактів. Соціальна компетентність важлива як для встановлення неформальних зв'язків, так і для виконання людиною завдань в межах виконання спільної з іншими діяльності. З огляду на це, у структурі даної якості особистості можна виділити наступні складові компоненти: самостійність, відношення до обов'язків, організованість, розвиток довільності, інтерес до соціального життя, як передумова для встановлення стосунків з оточенням.

Виходячи з того, що для юнацького спілкування характерний високий рівень чутливості до переживань і почуттів партнера по спілкуванню доцільно зазначити, що важливу роль у цьому процесі відіграють також емпатія та емоційний стан юнаків, як передумови для встановлення тісних міжособистісних контактів. Відомим є той факт, що зміст емоційної сфери особистості складає сталі відношення даної особистості до подій і явищ оточуючого світу [6]. Такі відношення у великій мірі впливають на контакти людини з оточуючими.

Дана тенденція явно простежується у юнацькому віці, який переповнений протиріччями, конфліктами на різній основі, оскільки домінування тих чи інших емоцій у юнака впливає на характер його відносин з однолітками і дорослими.

Також визначено, що емпатійні юнаки, які вміють враховувати точку зору оточуючих, привітні, оптимістичні, сердечні, емоційні. І навпаки, юнаки з низькою емпатійністю у комунікативних налаштуваннях жорстокі, егоїстичні, легко вступають у конфлікт.

Ще одним аспектом орієнтацій на спілкування юнаків є їх стійке прагнення завоювати визнання та повагу оточуючих, зайняти більш поважне становище в групі. Такі люди вважають себе всезнаючими і, частіше за все, не рахуються з думкою оточуючих.

Також, ускладнення комунікації внаслідок впливу настанов на взаємодію у спілкуванні юнаків може виникнути і через неспроможність усвідомлювати багато чисельність і непередбачуваність соціальних ситуацій. У такому випадку юнак не може зважувати можливі варіанти поведінки. Йому не подобається збирати додаткові відомості, аналізувати їх, замість цього він швидко приймає рішення, як правило максималістське [20].

До характерологічних передумов юнаків до виникнення проблемних стосунків відносяться їх стійкі якості та риси характеру, які передбачають схильність до зіткнення з оточуючими, викликають негативне відношення до людини, почуття антипатії та протидії, котрі формуються середовищем, і є наслідком психологічно неадекватного, однобічного виховання (наприклад, в умовах емоційної ізоляції дитини, гіпер- чи гіпоопіки, чи стилю порушеного сімейного виховання): нетерпимість до недоліків оточуючих; знижена самокритичність; імпульсивність; нестриманість в почуттях; негативне ставлення до людей, що укорінилось; схильність до агресивної поведінки; схильність підкорювати собі оточуючих у стосунках; невихованість; відсутність внутрішньої духовної культури; неухважність до людей; егоїзм.

Реакція молоді особистості на невдачі залежить від її особистісних та характерологічних якостей: одні критично оцінюють власну поведінку, звинувачують себе («не організований», «не зміг втриматися», «не зміг добитися свого»), інші відшуковують виправдання власних не успіхів в об'єктивних умовах, що не залежать від людей, чи змінюють погляд на

ситуацію, визнаючи її незначною («буває й гірше», «це не головне»); треті схильні звинувачувати у тому, що сталося, оточуючих, починають конфліктувати з ними («не організовані», «не вміють стримати слово», «погано працюють», «заважають») [4].

Кожна молода особистість уже має власний життєвий досвід, а також манеру поведінку, яка склалася та закріпилася на цій основі. При цьому вони виробляють певний погляд на речі, власну точку зору стосовно оточуючого життя. Внаслідок цього вони можуть скласти неправильну картину нової ситуації, вбачаючи в основному те, що відповідає традиційній налаштованості.

Ще однією характерологічною передумовою комунікативної поведінки юнаків є їх стійке прагнення завоювати визнання та повагу оточуючих, зайняти більш поважне становище в групі. Такі люди вважають себе всезнаючими і, частіше за все, не рахуються з думкою оточуючих.

Також, ускладнення комунікації внаслідок впливу настанов на взаємодію у спілкуванні юнаків може виникнути і через неспроможність усвідомлювати багато чисельність і непередбачуваність соціальних ситуацій. У такому випадку юнак не може зважувати можливі варіанти поведінки. Йому не подобається збирати додаткові відомості, аналізувати їх, замість цього він швидко приймає рішення, як правило максималістське.

Серед характерологічних рис юнаків, які можуть визначити специфіку комунікативної взаємодії, особливе місце належить надмірному конформізму, чи його протилежності – негативізму. При надмірно вираженому конформізмі у юнаків може спостерігатись безпринципна поведінка у конфліктних ситуаціях, схильність приймати впливи оточуючих та випадкових ситуацій. А власну думку, позицію, вчинки такі люди будь-яким чином пристосувати до думки оточуючих. Конформісти легко піддаються впливу та навіюванню. При негативізмі люди здійснюють беззмістовний впертий опір, часто направлений проти дорослих [14].

Недостатня адаптивність та проникність у спілкуванні безпосередньо пов'язані з заниженою самооцінкою, для компенсації якої створюється зверх досконалий ідеальний образ. При цьому, юнак, намагаючись привести себе у відповідність до цих уявлень, розглядає власні недоліки як сильні сторони (наприклад, приймає агресивність за силу). У подальшому такий юнак може ухватитися за власний ідеальний образ і стати негнучким у спілкуванні, оскільки у нього вже не залишається часу та енергії для самопізнання і вибору доцільної манери поведінки. Намагаючись жити у відповідності з нереальним ідеалом чи висуваючи до оточуючих нереальні вимоги, які походять від ідеального «Я», людина потрапляє у складне становище.

Також, на комунікативні налаштування юнаків впливають такі їх характерологічні риси, як невпевненість у прийнятті рішень і здійсненні дій, необдуманість, розкутість у діях, прийняття рішень під впливом настрою.

Манера поведінки – фактор не спадковий, а результат життєвого досвіду. Уміння допомогти іншим обрати найбільш відпорну манеру поведінки дуже суттєво для організації нормальних взаємовідносин [23].

У юнацькому віці спостерігається нестача життєвого та комунікативного досвіду, що супроводжується намаганнями його набути. При цьому всі юнаки мають неоднакову межу поведінкової активності. Так, А.Журавльов виділяє два крайніх психологічних типи поведінки:

– тип агресивної поведінки, притаманний юнакам з емоційною нестійкістю, тривожністю, що компенсується демонстрацією рішучості, сміливості, несприйнятливості до погроз. Особистості, котрі відносяться до даного типу, не володіють умінням сприймати іншу точку зору, враховувати нюанси у взаємовідносинах. Для них характерні швидка агресивна реакція, амбіційність.

– тип жертвенної поведінки, характеризується комплексом психологічних та характерологічних якостей, які провокують переважно агресивні форми поведінки та ставлення.

Тривожні юнаки у конфліктах переважно займають пасивну роль, і орієнтовані на тенденції уникнення, компроміс чи пристосування більше, ніж на суперництво [30].

Інтровертовані юнаки недостатньо товариські, замкнуті, схильні до спілкування по необхідності, заглибленості у себе, підвищеної вразливості. Стримано, холодно ставиться до інших, навіть до близьких. Їх поведінка, логіка часто незрозумілі для оточуючих. Люблять самотність. У конфлікти вступають рідко, в основному при спробі вторгнення в їх внутрішній світ.

Серед характерологічних рис, що визначають специфіку їх комунікативних настанов, можна відмітити їх орієнтованість на відстоювання своїх поглядів, що часто відрізняються від думки більшості. Конфліктують вони переважно коли хтось намагається порушити їх психологічні межі, заважає займатися улюбленою справою.

Натомість, екстравертовані юнаки комунікабельні, схильні до постійного говоріння, часто не мають власної думки, не самостійні, прагнуть бути як усі, неорганізовані і прагнуть підкорятися оточуючим. Риси, що визначають настанови на комунікацію, – схильність приймати точку зору оточуючих, здійснення непродуктивних вчинків, легковажність, жага до розваг. Особливо їх конфліктність загострюється у випадках вимушеної самотності, безконтрольності та не регламентованості життя.

Також, на характер міжособистісних стосунків у юнацькому віці значною мірою впливає можливість молодій особистості приймати відповідальність за свої вчинки [28]. Адже, співвідношення свободи вибору та відповідальності за власні вчинки виступає вагомими показником зрілості особистості та її можливості ефективно здійснювати стосунки з оточуючими. Окрім цього, важливим для соціальної взаємодії є ступінь психологічного включення юнака є процес міжособистісної взаємодії.

Так, при достатньо високому ступені включення у стосунки юнак може не відчуваючи негативних переживань розкриватися перед партнерами по

спілкуванню, ділитися своїми переживаннями, думками, ідеями. При цьому він відчуває психологічний комфорт і задоволеність.

При низькій психологічній готовності до включення у спілкування юнак відчуває психологічний дискомфорт, ніяковіє у ситуаціях спілкування, коли треба розкриватися, що призводить до зниження ефективності таких стосунків, появи конфліктів та протиріч [7].

Юнаки також суттєво різняться за реагуванням на поведінку оточуючих. Одні «керуються зсередини», завжди відштовхуються лише від власних уявлень і не звертають уваги на почуття і думки оточуючих, у випадку конфлікту такі юнаки припиняють контакти.

Інші «керуються ззовні», завжди приймають до уваги думку оточуючих, намагаються «підібрати до них ключ», зануритися у психологію оточуючих, уміють координувати власні інтереси з інтересами оточуючих. Конфлікти легко виникають, коли юнаки не знають чого очікувати один від одного, мають не достатню кількість інформації про партнера по спілкуванню.

Висновки до першого розділу

Професіоналізація визначається як один з центральних процесів розвитку людини в зрілому віці, який спрямований не стільки на засвоєння фіксованого обсягу професійних дій, скільки на перетворення самого суб'єкта діяльності – людини.

Професійне становлення це динамічний багаторівневий процес, який займає значний період життєвого шляху і не зводиться до професійного навчання. Професіоналізм має широкий спектр проявів починаючи від дилетантства (тобто поверхневих професійних знань, умінь і навичок) і закінчуючи формуванням жорстких професійних стереотипів (тобто гіпертрофованим розвитком професіоналізму).

Професіоналізація являє собою цілісний процес, який починається з моменту вибору професії і триває протягом усього професійного життя людини. Виділяють чотири основні стадії професіоналізації: 1) пошук та

вибір професії; 2) освоєння професії; 3) соціальна і професійна адаптація; 4) виконання професійної діяльності.

Професійно-особистісна підготовка психолога-практика включає чотири взаємопов'язані аспекти: побудову теоретичної моделі спеціаліста, яка передбачає розробку стандартів (норм і нормативів), вимог до особистості та діяльності практичного психолога; первинний відбір професійно придатних кандидатів; розробку змісту навчання і розвитку психологів-практиків; розв'язання проблем власне професійного самовизначення спеціалістів, провідною з яких є проблема професійної ідентифікації.

До структури формування професійних знань відносяться наступні рівні. Основу першого, загальнонаукового рівня мають становити теорії, гіпотези та факти, що встановлені в дослідженнях. Другий рівень - це практична психологія, третій - прийоми і досвід роботи у конкретній техніці (техніках), або так званий індивідуально-типологічний рівень, покликаний урахувати особливості кожної особистості, що навчається.

Важливою передумовою ефективної професійної діяльності практичного психолога виступає процес гармонізації особистості, що забезпечує рівень його майстерності. Одним із провідних методів формування гармонійної особистості фахівця-психолога виступає принцип особистісного підходу, який дозволяє успішно реалізуватись психологу у професійній діяльності.

Під час професіоналізації практичний психолог орієнтований на досягнення перспективних цілей, які включають збереження психічного здоров'я особистості, створення умов, які б сприяли розвитку здібностей кожної дитини, сприяння розвитку кращого розуміння індивідом себе, його самосприйняття, усвідомлення власного "Я", почуття впевненості в своїх силах, формування групової згуртованості та навичок спілкування з ровесниками, дорослими, навичок співробітництва тощо.

До основних професійно важливих якостей психолога належать адаптивність, наявність теоретичних знань та умінь їх практично

використовувати, системне бачення психологічних проблем та науковий універсалізм.

Ядром діяльності практичного психолога є спілкування. Ефективність психоконсультації, психотерапії та психокорекції значною мірою визначається вмінням спілкуватися з клієнтом, що передбачає щирий інтерес до людей, їхнього способу життя, емоцій, думок, вміння добирати правильні слова й тон, які забезпечують встановлення необхідного контакту, вміння слухати, терпіння. Тобто, розвиток та вдосконалення комунікаційних якостей виступають одним із найбільш вагомих аспектів професіоналізації практичного психолога.

Юнацький вік – час життєвого самовизначення особистості, який характеризується випробовуванням різних соціальних ролей і видів діяльності, виробленням молодою людиною активної життєвої позиції. Основним новоутворенням юнацького віку виступає становлення життєвої перспективи, орієнтованої на перехід до самостійного і незалежного життя.

Головними психічними новоутвореннями юнацького віку є глибока рефлексія, розвинене усвідомлення власної індивідуальності, формування конкретних життєвих планів, готовність до самовизначення в професії, установка на свідому побудову власного життя, поступове входження у різні сфери життя і діяльності, активне формування світогляду.

В юнацькому віці суттєво оновлюються мотиви спілкування. Виникають поглиблення й диференціація дружніх зв'язків на основі емоційної, інтелектуальної близькості юнаків.

Афіліація являє собою мотив, який спрямовує людину на взаємодію з оточуючими. Ставить її у залежність від стосунків з ними. У юнацькому віці це часто проявляється у прагненні до життєвого самовизначення, побудови перспектив у міжособистісному та професійному зростанні

Міжособистісні стосунки майбутніх психологів значною мірою залежать від їх певних особистісних якостей та психологічних характеристик, які важливі для взаємодії з оточуючими. Такі якості визначають провідні

мотиваційні орієнтації юнаків, стратегії побудови стосунків, схильність чи відстороненість від спілкування, відкритість чи закритість до опанування соціального досвіду.

У структурі орієнтацій на спілкування студентів-психологів важливу роль відіграє підвищена афіліація, що зумовлена важливістю інтимно-особистісного спілкування у даному віці, необхідністю встановлення тісних дружніх стосунків з іншими особистостями, бажанням бути визнаним однолітками та широким соціальним оточенням. Вважаючи себе дорослими людьми, апробовуючи новий соціальний досвід юнаки часто демонструють прагнення до незалежності, як шлях доведення власної дорослості та життєвої компетентності.

Достатньо вираженою серед студентів-психологів є тенденція на встановлення міжособистісних контактів з однолітками. Важливість спілкування для представників даного віку очевидна з огляду на те, що є основним засобом набуття соціальних умінь та життєвої самореалізації особистості юнацького віку. Часто юнаки можуть демонструвати схильність до боротьби за панування у групі, визнання себе членом більш тісного кола товаришів, право називатися лідером у колективі.

Орієнтації на спілкування юнаків можуть ґрунтуватися на внутрішньому чи зовнішньому контролі за власною поведінкою. Одні юнаки «керуються зсередини», завжди відштовхуються лише від власних уявлень і не звертають уваги на почуття і думки оточуючих, у випадку конфлікту такі юнаки припиняють контакти. Інші «керуються ззовні», завжди приймають до уваги думку оточуючих, намагаються «підібрати до них ключ», зануритися у психологію оточуючих, уміють координувати власні інтереси з інтересами оточуючих.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ САМООЦІНКИ

Даний розділ присвячений опису методичних основ емпіричного дослідження комунікативної компетентності студентів-психологів із різною самооцінкою та розгляду діагностичних методик, які використанні у діагностиці.

2.1. Огляд та обґрунтування методик

Для дослідження комунікативної компетентності студентів-психологів із різним рівнем самооцінки пропонуються методики типу опитувальники. Даний тип методик відповідає специфіці досліджуваного явища і дозволяє розкрити взаємозв'язок мотиваційного та поведінкового аспектів комунікативної компетентності із самоставленням юнаків.

Опитувальники визначаються як тип методик, які складаються з набору пунктів, що не мають правильної відповіді, а характеризуються лише їх частотою і спрямованістю. При цьому особливість їх використання полягає у імовірнісній значимості отриманих результатів і залежить від їх валідності, надійності, достовірності та стандартизованості [26].

Особистісні опитувальники – це сукупність методичних засобів, які використовуються для вимірювання окремих властивостей і проявів особистості. Вони складаються з набору пунктів (питань або тверджень), на які досліджуваний має відповісти (виносити судження, погоджуватись чи не погоджуватись тощо) згідно запропонованої інструкції. При цьому змістовна спрямованість того чи іншого опитувальника як і складені до нього інтерпретаційні схеми й принципи формулювання діагностичних висновків, ґрунтуються на різних теоретичних підходах щодо розуміння сутності особистості, її структури та провідних діагностичних праматерів.

Методика проведення опитування може бути поділена на три етапи:

1. Вибір методики (зумовлений теоретичними засадами і метою діагностики та ступенем достовірності й надійності методики);
2. Його проведення (обумовлюється вимогами до проведення діагностичної роботи);
3. Інтерпретація результатів (визначається системою теоретичних принципів відносно предмету дослідження).

Аналізуючи можливості опитувальників у дослідженні комунікативних настанов молоді на певні патерни поведінки, М.К.Акімова та К.М.Гуревич зазначають, що за допомогою цього інструментарію можна: вивчити психологічну атмосферу; передбачити, що люди скажуть (зроблять) у певній ситуації або що скажуть про них інші люди; виявити домінуючий тип ставлень людини до інших; проаналізувати джерела міжособистісних конфліктів; виявити специфіку теперішнього та минулого емоційного досвіду досліджуваних; діагностувати стійкі характеристики міжособистісних стосунків; вивчити специфіку батьківсько-дитячих та сімейних відносин тощо.

При цьому у психології виділяють певні проблеми використання опитувальників. Наприклад, проблеми: соціальної бажаності відповідей; розуміння питань досліджуваними та мінливості їх поведінки. З огляду на такі особливості, можна говорити про імовірнісну важливість результатів, які отримані під час використання опитувальників.

Для діагностики комунікативної компетентності студентів-психологів із різним рівнем самооцінки пропонуються наступні методики: Опитувальник афіліації (за описом Р.С.Немова); Опитувальник міжособистісних відносин (О.О.Рукавішніков); Методика Q-сортування тенденцій поведінки у групі (В.Стефансон); Методика дослідження самооцінки особистості (за Т. Дембо і С.Я. Рубінштейн, адаптація А.М.Прихожан).

Дана сукупність методик дозволить визначити основні особливості мотиваційного та поведінкового аспектів комунікативної компетентності

студентів-психологів із різною самооцінкою. Перейдемо до більш детального розгляду цих методик.

2.2. Опитувальник афіліації (за описом Р.С.Нємова)

Комунікативна компетентність студентів-психологів відображає як мотиваційні, так і поведінкові їх налаштування на процес міжособистісної комунікації. Для юнаків, переважно, властива виражена афіліація, що розглядається як прагнення особистості здійснювати міжособистісні контакти з оточуючими. Противагою даної мотиваційної тенденції виступає прагнення юнаків встановлювати контакти на основі острахів бути самотнім.

Опитувальник оцінює дві мотиваційні тенденції особистості: її прагнення до людей і переживання страху бути неприйнятним [26]. Процедура дослідження полягає у тому, що досліджуваним пропонується бланк опитувальника, за допомогою якого можна діагностувати вказані тенденції. При цьому досліджуваного просять виявити ступінь власної згоди з твердженнями опитувальника і виразити його за допомогою шкали: +3 – «повністю згоден»; +2 – «згоден»; +1 – «скоріше згоден», ніж «не згоден»; 0 – ні «так», ні «ні»; -1 – скоріше «не згоден», ніж «згоден»; -2 – «не згоден»; -3 – «повністю не згоден».

Отримані дані обробляються за ключем методики (Додаток А1). За результатами, для кожного досліджуваного визначається рівень розвитку мотиву прагнення до людей та рівень розвитку мотиву страху бути неприйнятним. При цьому використовується така підсумкова шкала: від 32 до 80 балів – низький рівень розвитку мотиву; від 81 до 176 балів – середній рівень розвитку мотиву; від 177 до 224 балів – високий рівень розвитку мотиву. На основі обробки результатів можна визначити 3 рівні розвитку кожного з мотивів: низький, середній і високий. При аналізі результатів враховуються можливі поєднання двох мотивів і відповідні інтерпретації.

1. Поєднання високого рівня розвитку мотиву прагнення до людей і високого рівня розвитку мотиву страху бути неприйнятним. Індивід з таким

поєднанням мотивів характеризується вираженим внутрішнім конфліктом між бажанням бути з людьми і уникненням, яке виникає кожен раз, коли йому доводиться зустрічатися з незнайомими людьми.

2. Високий рівень мотиву прагнення до людей і низький рівень мотиву страху бути неприйнятним. Така людина активно шукає контакти і спілкування з людьми, переживаючи при цьому позитивні емоції

3. Високий рівень розвитку мотиву страху бути неприйнятним і низький рівень прояву мотиву прагнення до людей. Така людина активно уникає контактів з людьми, виявляє схильність до усамітнення.

4. Низький рівень розвитку обох мотивів. Така людина не має яскраво вираженого прагнення контактувати з оточуючими і не відчуває острахів відносно самотності.

Застосування запропонованої методики дає можливість виявити переважні мотиваційні основи міжособистісної взаємодії юнаків як важливого механізму їх комунікативної поведінки, провести аналіз особливостей їх мотиваційної сфери та її зв'язку з самостваленням.

2.3. Опитувальник міжособистісних відносин (О.О.Рукавішніков)

Опитувальник міжособистісних відносин (ОМВ) є версією широко відомого опитувальника FIRO, розробленого американським психологом В. Шутцем. Автор запропонованої версії О.О Рукавішніков. Опитувальник спрямований на діагностику різних аспектів міжособистісних відносин у діадах і групах, а також на вивчення комунікативних особливостей особистості [17].

Опитувальник ОМВ заснований на основних постулатах тривимірної теорії міжособистісних відносин В. Шутца. Найважливішою ідеєю даної теорії є положення про те, що кожен індивід має характерний спосіб соціальної орієнтації стосовно інших людей, і ця орієнтація визначає його міжособистісне поведіння. У теорії робиться спроба пояснити міжособистісне поведіння індивіда на основі трьох потреб: "включення",

"контролю" й "афекту". Ці потреби розвиваються в дитинстві у взаємодії дитини з дорослими, насамперед, з батьками.

Потреба "контролю". Для кожної області описане також патологічне поведження. Характерні способи поведження двох індивідів у міжособистісній взаємодії можуть бути або сумісними, або ні. В. Шутц визначає міжособистісну сумісність як такі відносини між двома або більше індивідами, при яких досягається той або інший ступінь взаємного задоволення міжособистісних потреб.

Потреба "включення" - це потреба створювати й підтримувати задовільні відносини з іншими людьми на основі яких виникають взаємодія й співробітництво. З погляду самооцінки дана потреба проявляється в бажанні почувати себе значимою особистістю, подобатися, привертати увагу й інтерес, у прагненні домогтися визнання та схвалення. Бути людиною, несхожою на інших, тобто бути індивідуальністю - інший аспект потреби "включення". Характерні способи поведження в цій області формуються, насамперед, на основі дитячого досвіду. Відносини "родитель-дитина" можуть бути або позитивними (дитина перебуває в постійному контакті й взаємодії з родителями), або негативними (батьки ігнорують дитину, їхні контакти мінімальні). В останньому випадку дитина випробовує почуття того, що вона незначна особистість, переживає страх, який намагається придушити або усунути. Ця потреба визначається як потреба створювати й зберігати задовільні відносини з людьми, опираючись на контроль і силу, як необхідність почувати себе компетентною й відповідальною особистістю. Поведження, викликане цією потребою, відноситься до процесу прийняття рішень, а також зачіпає області сили, впливу, авторитету.

Потреба в "афекті" визначається як потреба створювати й підтримувати задовільні відносини з іншими людьми, опираючись на любов і близькі, теплі емоційні контакти. На емоційному рівні вона проявляється в здатності індивіда любити інших людей й в усвідомленні того, що його також люблять інші в достатньому ступені, що він гідний любові. Дана потреба звичайно

стосується особистих емоційних відносин між двома близькими людьми (парних взаємин) і веде до поведження, спрямованого на емоційне зближення з партнером або партнерами.

Опитувальник призначений для оцінки поведження людини в трьох основних областях міжособистісних потреб: «включення» (I), контролю» (З) і «афекту» (А). У середині кожної області беруть до уваги два напрямки міжособистісного поведження: виражене поведження індивіда (е), тобто думка індивіда про інтенсивність власного поведження в даній області; і поведження, яке вимагається від індивіда навколишніми людьми (w), інтенсивність якого є оптимальною для нього.

Опитувальник складається із шести шкал. Всього в опитувальнику містяться 54 твердження, кожне з яких вимагає від випробуваного, щоб він вибрав один з відповідей у рамках шестибальної оцінної шкали. У результаті оцінювання відповідей випробуваного психолог одержує бали по шести основних шкалах: Ie, Iw, Ce, Cw, Ae, Aw, на основі яких потім складається характеристика особливостей міжособистісного поведження випробуваного.

Опитувальник (текст його наведений у додатку А2) можна пред'являти як індивідуально, так й у групі. Письмова інструкція досить проста й зазвичай не має потреби в додатковому поясненні. Час проведення опитування не обмежується. Результати опитування оцінюються за допомогою «ключа». Кожній відповіді, що збігається з «ключем», привласнюється один бал. Сума балів становить первинну оцінку, отриману по відповідній шкалі. Таким чином, одержують бали по всім основним шкалах (Ie, Iw, Ce, Cw, Ae, Aw), які являють собою цілі числа в інтервалі від 0 до 9.

Інтерпретація результатів.

Включення. Ie низьке – індивід не відчуває себе добре серед людей, буде мати схильність їх уникати;

Ie високе – людина відчувається добре серед людей і має тенденцію відшукувати їх для спілкування;

Iw низьке – передбачає тенденцію, що індивід схильний спілкуватися з невеликою кількістю людей;

Iw високе – передбачає тенденцію, що людина має виражену потребу бути прийнятою оточуючими і належати їм.

Контроль. Се низьке – людина уникає прийняття рішень і взяття на себе відповідальності;

Се високе – досліджуваний прагне брати на себе відповідальність, яка поєдується з ведучою роллю;

Cw низьке – передбачає, що досліджуваний не приймає контролю над собою;

Cw високе – передбачає потребу в залежності і коливання у прийнятті рішень;

Аффект. Ae низьке – передбачає, що досліджуваний дуже обережний у встановленні інтимних тсоунків;

Ae високе – передбачає, що досліджуваний має схильність легко встановлювати довірливі стосунки;

Aw низьке – передбачає, що досліджуваний дуже обачливий у виборі осіб для встановлення тісних емоційних контактів;

Aw високе – типове для особистостей, які потребують щоб оточуючі без розбору встановлювали тісні емоційні відносини.

Від величини залежить ступінь вираження даних характеристик. Так, 0 – 1 та 8 – 9 екстремально низькі та екстремально високі бали, у даному випадку поведінка буде мати компульсивний характер; 2 – 3 та 6 – 7 – низькі та високі бали, а поведінка таких особистостей буде описана у відповідному напрямку; 4 – 5 – межові бали, і такі досліджувані можуть мати тенденцію поведінки, описану як для низького, так і для високого типу.

2.4. Методика Q-сортування тенденцій поведінки у групі (В.Стефансон)

Поведінкові тенденції юнаків (наприклад, орієнтованість на незалежність, на протиставлення себе оточуючим тощо) значною мірою відображають характер їх комунікативних настанов на взаємодію з оточуючими. Тому для дослідження поведінкових особливостей юнаків може бути використана методика Q-сортування тенденцій поведінки у групі В.Стефансона, яка дозволяє отримати психологічну інформацію про провідні настанови на взаємодію.

Дана методика була розроблена В.Стефансоном і опублікована у 1953 році. Вона призначена для дослідження уявлення індивіда про власне «Я» (самовідношення, самооцінювання та самоповаги) та про оточуючих людей. Процес дослідження полягає у тому, що досліджуваному пропонується бланк, який містить твердження чи перелік психологічних характеристик особистості. Досліджуваному необхідно розподілити їх по групах від «найбільш характерних» до «найменш характерних» для нього.

Методика дозволяє визначити шість основних тенденцій поведінки людини у реальній групі: залежність, незалежність, схильність до спілкування, уникання спілкування, прийняття боротьби та уникнення боротьби.

Тенденція до залежності визначена автором як внутрішнє прагнення індивіда до прийняття групових стандартів і цінностей. Тенденція на спілкування свідчить про контактність, прагнення встановлювати емоційні зв'язки як у своїй групі, так і за її межами. Тенденція на прийняття боротьби свідчить про активне прагнення особистості приймати участь у груповому житті, досягти більш високого статусу у системі міжособистісних взаємовідносин; на противагу цій тенденції, уникнення боротьби, навпаки, демонструє прагнення уникати взаємодії, зберігати нейтралітет у групових суперечках і конфліктах, схильність до компромісних рішень. Кожна з цих тенденцій має, на думку автора методики, внутрішню і зовнішню

характеристику, тобто залежність, схильність до спілкування і «боротьба» можуть бути істинними, внутрішньо притаманними особистості, а можуть бути і зовнішніми – своєрідною «маскою», яка приховує істинне обличчя людини [44].

Якщо кількість позитивних відповідей у кожній пов'язаній парі (залежність – незалежність, схильність до спілкування – уникання спілкування, прийняття боротьби – уникання боротьби) наближається до 20, то можна говорити про істинну перевагу тієї чи іншої тенденції, яка притаманна індивіду і проявляється ним не лише у певній групі, але і за її межами.

Дослідження проводиться наступним чином. Досліджуваному надається картка з твердженням і пропонується відповісти «так», якщо воно відповідає його уявленню про себе як члена конкретної групи, або ж «ні», якщо воно суперечить його уявленню, і лише у виключних випадках дозволяється обирати відповідь «сумніваюсь». За відповідями досліджуваного підраховуються тенденції по кожній з пов'язаних пар (Додаток А3). При цьому заперечення однієї якості є, по суті, визнанням полярної якості; кількість відповідей «так» складається з кількістю відповідей «ні» протилежних тенденцій.

У результаті можна отримати сумарне кількісне визначення кожної поведінкової тенденції. Передбачається, що відповідь «так» має позитивний знак, а відповідь «ні» – негативний. Три – чотири відповіді «сумніваюсь» по окремих тенденціях розцінюються як ознака нерішучості, ухиляння, астенічності; проте в деяких випадках це може свідчити про певну вибірковість у поведінці, тактичну гнучкість, стеничність. Ці якості можна верифікувати, аналізуючи їх у сукупності з іншими особистісними особливостями.

За результатами обробки даних можлива і нульова оцінка, коли суми відповідей «так» і «ні» співпадають. Вона може інтерпретуватись як ознака

внутрішнього конфлікту особистості, яка знаходиться у владі протилежно спрямованих тенденцій, що мають однакову вираженість.

Отже, застосування цієї методики дає можливість психологічного вивчення особливостей прояву поведінкового аспекту комунікативних настанов юнаків із різним самостваленням.

2.5. Методика дослідження самооцінки особистості (за Т. Дембо і С.Я. Рубінштейн, адаптація А.М.Прихожан)

Дана методика призначення для вивчення самооцінки особистості у різних сферах життєдіяльності.

Інструкція. Сторони людської особистості можна умовно зобразити вертикальною лінією, нижня точка якої буде символізувати найнижчий розвиток, а верхня – найвищий. Вам пропонується сім таких ліній. Вони позначають: 1) здоров'я; 2) розум, здібності; 3) характер; 4) авторитет у оточуючих; 5) вміння багато чого робити своїми руками, умілі руки; 6) зовнішність; 7) впевненість у собі.

На вертикальних лініях відзначте певними позначками, як Ви оцінюєте розвиток у себе цих якостей на даний момент часу. Після цього позначкою відзначте, при якому рівні розвитку цих якостей Ви були б задоволені собою або відчували гордість за себе. Час, відведений на заповнення шкали разом з читанням інструкції, 10-12 хв.

Обробка проводиться за шістьма шкалами (перша, тренувальна – «здоров'я» - не враховується). Кожна відповідь виражається в балах. Довжина кожної шкали 100мм, відповідно до цього відповіді педагогів отримують кількісну характеристику (наприклад, 54мм = 54 балів).

За кожною із шести шкал визначаються:

- рівень домагань – відстань в мм від нижньої точки шкали («0») до знаку «х»;
- рівень самооцінки – від «0» до знаку «-»;

- значення розбіжності між рівнем домагань і самооцінкою – відстань від знаку «х» до знаку «-», якщо рівень домагань нижче самооцінки, він виражається від’ємним числом.

Розрахувати середню величину кожного показника рівня домагань і самооцінки за всіма шкалами.

Рівень домагань. Норму, реалістичний рівень домагань, характеризує результат від 60 до 89 балів. Оптимальний – порівняно високий рівень – від 75 до 89 балів, підтверджує оптимальне представлення про свої можливості, що є важливим чинником особистісного розвитку. Результат від 90 до 100 балів зазвичай засвідчує нереалістичне, некритичне ставлення педагогів до власних можливостей. Результат менше 60 балів свідчить про занижений рівень домагань, він – індикатор несприятливого розвитку особистості.

Рівень самооцінки. Кількість балів від 45 до 74 (“середня” і “висока” самооцінка) засвідчують реалістичну (адекватну) самооцінку.

Кількість балів від 75 до 100 і вище свідчить про завищену самооцінку і вказує на певні відхилення у формуванні особистості. Завищена самооцінка може підтверджувати особистісну незрілість, невміння правильно оцінити результати своєї діяльності, порівнювати себе з іншими; така самооцінка може вказувати на суттєві викривлення у формуванні особистості – “закритості для досвіду”, нечутливості до своїх помилок, невдач, зауважень та оцінок оточуючих. Кількість балів нижче 45 вказує на занижену самооцінку (недооцінку себе) і свідчить про крайнє неблагополуччя у розвитку особистості. За низькою самооцінкою можуть ховатися два абсолютно різних психологічних явища: справжня невпевненість в собі і «захисна», коли декларування (самому собі) власного невміння, відсутність здатності і тому подібного дозволяє не докладати жодних зусиль.

Висновки до другого розділу

Для діагностики комунікативної компетентності студентів-психологів із різною самооцінкою пропонуються методики типу опитувальники. Такі методики складаються з набору пунктів, що не мають правильної відповіді, а характеризуються лише їх частотою і спрямованістю.

Для діагностики комунікативної компетентності студентів-психологів із різною самооцінкою пропонуються наступні методики: Опитувальник афіліації (за описом Р.С.Немова); Опитувальник міжособистісних відносин (О.О.Рукавішніков); Методика Q-сортування тенденцій поведінки у групі (В.Стефансон); Методика дослідження самооцінки особистості (за Т. Дембо і С.Я. Рубінштейн, адаптація А.М.Прихожан).

За допомогою методики Опитувальник афіліації (за описом Р.С. Немова) можна дослідити переважання у юнаків афіліативних мотиваційних настанов (налаштування на спілкування) чи орієнтованість на уникнення самотності, як мотиваційної основи для встановлення стосунків з однолітками.

Використання методики Опитувальник міжособистісних відносин (О.О. Рукавішніков) дає можливість дослідити рівень комунікабельності юнаків, вираженість у них прагнення до спілкування чи замкнутість, відстороненість від встановлення контактів.

Використовуючи методику Q-сортування тенденцій поведінки у групі (В. Стефансон) визначаються вираженість у досліджуваних основних тенденцій поведінки у стосунках: залежності, незалежності, схильності до спілкування, уникання спілкування, прийняття боротьби та уникання боротьби.

Також, дослідження за допомогою методики методика дослідження самооцінки особистості (за Т. Дембо і С.Я.Рубінштейн) дає можливість виявити параметри само оцінювання студентів-психологів.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ САМООЦІНКИ

Розділ присвячений опису організації та аналізу результатів емпіричного дослідження комунікативної компетентності студентів-психологів із різним показником самооцінки, специфіки їх ставлення до свого «Я» та вираженості комунікативної мотивації, настанов у спілкуванні та схильності до різних типів міжособистісної взаємодії.

3.1. Організація емпіричного дослідження

Емпіричне вивчення показників комунікативної компетентності студентів-психологів із різною самооцінкою проводилось на основі теоретично визначеного положення про те, що провідні аспекти самооцінки особистості юнацького віку визначають специфіку їх комунікативної компетентності, її мотиваційний та поведінковий компонент.

Об'єктом емпіричного дослідження виступали особливості комунікативної компетентності юнаків.

Предметом емпіричного дослідження виступали психологічні особливості комунікативної компетентності студентів-психологів із різною самооцінкою.

Метою емпіричного дослідження виступає вивчення особливостей комунікативної компетентності студентів-психологів із різною самооцінкою.

Визначена нами мета обумовила таку структуру дослідницьких завдань:

- 1) дослідити показники самооцінки студентів-психологів;
- 2) визначити особливості мотиваційного комунікативної компетентності студентів-психологів із різною самооцінкою;
- 3) здійснити аналіз поведінкового компоненту студентів-психологів із різною самооцінкою.

Реалізація емпіричного дослідження передбачало проходження таких етапів.

1. Організаційний етап, на якому нами було здійснено теоретичні узагальнення, розроблено структуру емпіричного дослідження, сформульовано гіпотезу дослідження та сконструйовано вибірку у відповідності до вимог репрезентативності.

Гіпотеза дослідження полягає у наступному твердженні: показники комунікативної компетентності студентів-психологів залежать від особливостей їх самооцінки. Так, юнаки, які мають високу самооцінку, орієнтовані на встановлення контактів з однолітками, прояви мотиву афіліації, схильні до швидкого встановлення емоційних контактів з оточуючими та відстоювання власної позиції у спілкуванні. Натомість, юнаки з низьким рівнем самооцінки, імовірно, більше схильні до комунікації з оточуючими на основі мотивації уникнення самотності та обережності у встановленні емоційних контактів у спілкуванні, здійснюючи яке менше відстоюють свою точку зору.

2. Етап проведення емпіричного дослідження, на якому власне здійснювалась діагностика та кількісна обробка даних.

3. Етап аналізу даних та їх інтерпретації, який передбачав характеристику виявлених тенденцій та формулювання узагальнень за підсумками діагностики.

Дослідження проведене навесні та восени 2023 року, а його первинні результати у вигляді узагальнених таблиць діагностичних даних подано в додатку Б.

3.2. Специфіка самооцінки студентів-психологів

Самооцінка студентів – оцінка ними своїх якостей, себе, рівня успішності власної навчальної діяльності, оцінки своєї особистості з точки

зору оточуючих, виходячи з системи цінностей молоді. У юнацькому віці самооцінка не стійка та залежна від впливів соціального оточення, що відображається на усіх сферах діяльності студентів-психологів.

Розглянемо особливості самооцінювання студентів, досліджені за методикою «Шкала самооцінки» (за С.А. Будассі) та представлені у таблиці 3.2.1.

Таблиця 3.2.1.

Особливості самооцінки студентів-психологів

Рівні самооцінки студентів-психологів				
Низька неадекватна	Низька	Середня	Висока	Висока неадекватна
23%	21%	5%	24%	27%

Зобразимо ці дані графічно

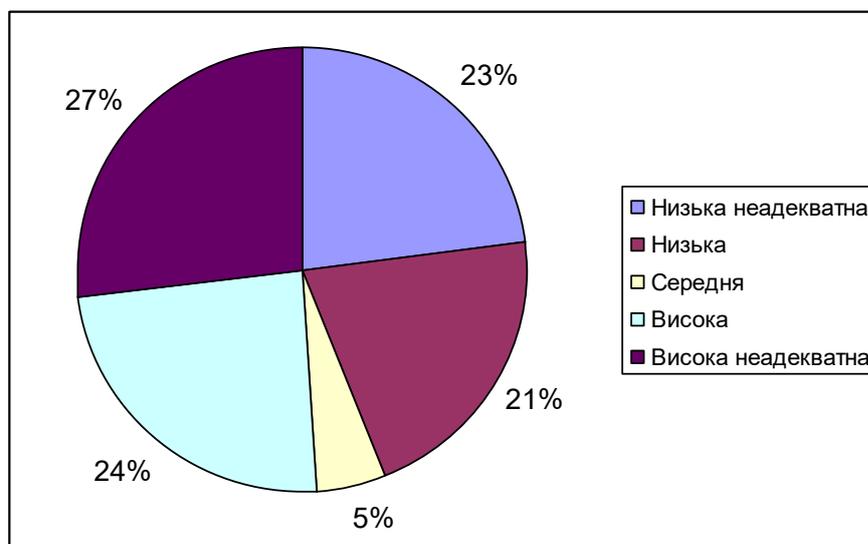

Рис. 3.2.1. Рівні самооцінки студентів-психологів

Як свідчать дані, представлені на рис. 3.2.1., для 44% досліджуваних властива низька самооцінка. Такі юнаки схильні недооцінювати власні можливості, негативно розцінюють свої навчальні уміння та можливості. Психологічним підґрунтям такого самооцінювання виступає невпевненість у собі або ж «захисна» реакція молоді особистості, коли відбувається

декларування (самій собі) власного невміння, відсутності здатності, що дозволяє не докладати жодних зусиль.

При цьому, 23% таких досліджуваних характеризуються вираженою неадекватною низькою самооцінкою. Тобто, їх негативні уявлення про власну особистість мають крайній ступінь вираження та негативно впливають на перебіг стосунків з оточуючими і діяльність. На основі надмірно заниженого ставлення до своїх можливостей такі юнаки часто проявляють сором'язливість, відчувають труднощі у встановленні контактів з оточуючими та у навчальній діяльності, де при найменших труднощах відмовляються від спілкування чи навчання.

Окрім цього, встановлено, що 5% досліджуваних мають середню самооцінку, орієнтовані на оптимальне ставлення та оцінювання своїх навчальних можливостей та психологічних якостей. Вони переважно схильні ставити перед собою задачі середнього рівня складності та у більшості випадків їх виконують.

Також, для 51% досліджуваних притаманна висока самооцінка. Вони позитивно та на високому рівні розцінюють свої можливості та вираженість психологічних характеристик, позитивно оцінюють власну особистість загалом. Завищена самооцінка, у деяких випадках, може підтверджувати особистісну незрілість, невміння правильно оцінити результати своєї діяльності, порівнювати себе з іншими; така самооцінка може вказувати на суттєві викривлення у формуванні молоді особистості, її “закритості для досвіду”, нечутливості до своїх помилок, невдач, зауважень та оцінок оточуючих.

При цьому, серед студентів-психологів із високою самооцінкою 27% характеризується неадекватним її рівнем. Такі студенти схильні надмірно завищено оцінювати свої якості та особистісні можливості, внаслідок чого вони вразливі до ситуацій, з якими не можуть впоратися, адже їх реальні можливості не співпадають із оцінюванням самими юнаками. Маючи таке самооцінювання, студенти ставлять перед собою нереальні цілі, досягнення

яких часто неможливе для них, внаслідок чого вони відчують розчарування і психологічний дискомфорт.

Отже, за результатами проведеного дослідження виявлено дві групи досліджуваних – одні мають низьку самооцінку.

Розглянемо вираженість самооцінки студентів-психологів у різних сферах життєдіяльності, досліджені за допомогою методики визначення самооцінки Т.Дембо-С.Я.Рубінштейн та представлені у таблиці 3.2.2.

Таблиця 3.2.2.

Особливості самооцінки студентів-психологів у різних сферах

Сфери самооцінювання	Рівень самооцінки		
	Низький	середній	високий
Розумові здібності	36%	14%	52%
Якості характеру	36%	10%	54%
Авторитет у інших	51%	22%	27%
Зовнішність	58%	11%	31%
Впевненість у собі	42%	5%	53%

Для наочності представимо ці дані графічно на рис. 3.2.2.

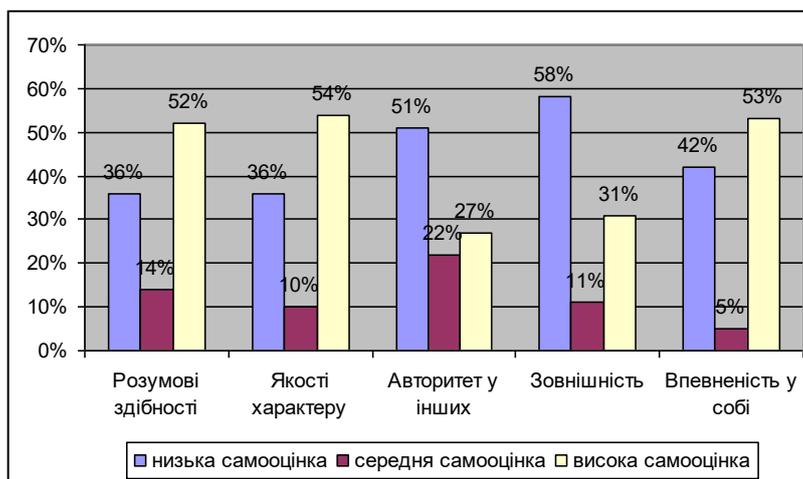

Рис. 3.2.2. Особливості самооцінювання у різних сферах студентів-психологів

Як свідчать дані, представлені на рис. 3.3.1., найбільш високо оцінені досліджуваними такі якості, як власні розумові здібності, риси характеру та

впевненість у собі. Натомість, досліджувані переважно схильні негативно оцінювати свої зовнішність та вираженість авторитету у стосунках з іншими людьми.

Так, для 52% досліджуваних властива висока оцінка власних розумових здібностей. Вони вважають, що мають виражені здібності до навчання та розумової праці, відповідно до цього намагаються ставити перед собою високі цілі, орієнтовані на значний результат у діяльності. На низькому рівні свої розумові здібності оцінили 36% досліджуваних юнаків, які схильні недооцінювати власні розумові можливості та вважають себе не надто розумними.

Окрім цього, більшість (54%) досліджуваних позитивно ставиться до власних якостей характеру та особистісних рис. Вони вважають, що їм властиві виражені позитивні характерологічні особливості, що дозволяють ефективно взаємодіяти з іншими людьми та реалізуватись у житті.

Також, вони схильні пред'являти до себе завищені вимоги, які не завжди відповідають реальному положенню справ, і можуть призводити до розчарувань і фрустрації через неможливості досягти бажаного результату внаслідок нестач психологічних ресурсів.

Окрім цього, 53% досліджуваних характеризуються високим рівнем впевненості у собі, налаштованості на доведення власної думки під час суперечок. Такі студенти не відчують негативних переживань від необхідності контактувати з малознайомими людьми. Вони, також схильні ставити перед собою високі результати до докладати максимуму для їх досягнення.

Невпевнені у собі лише 42% досліджуваних, які негативно ставляться до своєї особистості та відчують виражені труднощі у ситуаціях вимушеного спілкування.

Окрім цього, 51% досліджуваних недооцінює свій авторитет у інших людей. Такі студенти вважають, що оточуючі люди не визнають їх уміння та особистісні характеристики, зневажливо або не надто достойно до них

ставляться. Такі орієнтації молоді мають певне психологічне підґрунтя, у якому провідне місце належить психологічній незрілості молоді, негативному досвіді комунікації у сім'ї та міжособистісній взаємодії загалом.

Орієнтація на високий власний авторитет в очах інших людей властива тільки 27% досліджуваних, які позитивно та на високому рівні оцінюють ставлення до них з боку оточуючих.

Також, досліджувані негативно розцінюють власну зовнішність, що виражено у 58% вибірки. Це є вагомим показником для представників юнацького віку, у якому відображення фізичного «Я» виступає ваговою частиною образу «Я». Більшість досліджуваних вважає, що має недостатньо привабливий вигляд для успішної комунікації з оточуючими. Вони переконані, що мають певні недоліки у зовнішності. Позитивне ставлення до свого зовнішнього вигляду виражене у 31% досліджуваних, які позитивно оцінюють свою зовнішність.

Отже, досліджувані по-різному оцінюють різні сфери свого життя. Вони, переважно, впевнені у собі, позитивно та на високому рівні оцінюють свої розумові здібності та особистісні риси. При цьому для юнаків характерне негативне ставлення до своєї зовнішності та недооцінювання власного авторитету у стосунках з іншими.

3.3. Особливості мотиваційного компоненту комунікативної компетентності студентів-психологів із різною самооцінкою

Для доведення висунутої гіпотези про взаємозалежність мотивації комунікації та самооцінки студентів-психологів порівняємо вираженість

мотивів афіліації та страху бути самотнім у досліджуваних із різною самооцінкою. Порівняння таких емпіричних даних представлено у табл. 3.3.1.

Таблиця 3.3.1.

Мотивація афіліації у студентів-психологів із різною самооцінкою

Група респондентів	Низький рівень афіліації	Середній рівень афіліації	Виражена афіліація
Студенти з високою самооцінкою	18%	18%	64%
Студенти з низькою самооцінкою	52%	26%	22%

Як видно з табл. 3.3.1., для більшості студентів-психологів з позитивною самооцінкою властива виражена афіліація (оскільки високий її рівень властивий 64% досліджуваних, а низький – 18%). Тобто, юнаки з високим оцінюванням своїх психологічних характеристик орієнтовані на встановлення контактів з оточуючими, прагнуть взаємодіяти з ними та цікавляться особистістю партнера по спілкуванню.

При цьому, студентам-психологам із негативною самооцінкою переважно властива мотивація афіліації, виражена на низькому рівні (оскільки такий рівень властивий 52% досліджуваних, а високий – лише 22%). Такі студенти переважно відсторонені від контактів з однолітками, що засновано на їх негативному ставленні до власної особистості, недооцінці своїх комунікативних навичках та розцінюванні себе як не цікавої особистості.

Порівняємо особливості вираження мотивації страху бути самотнім у студентів-психологів із різною самооцінкою, що представлено на рис. 3.3.1.

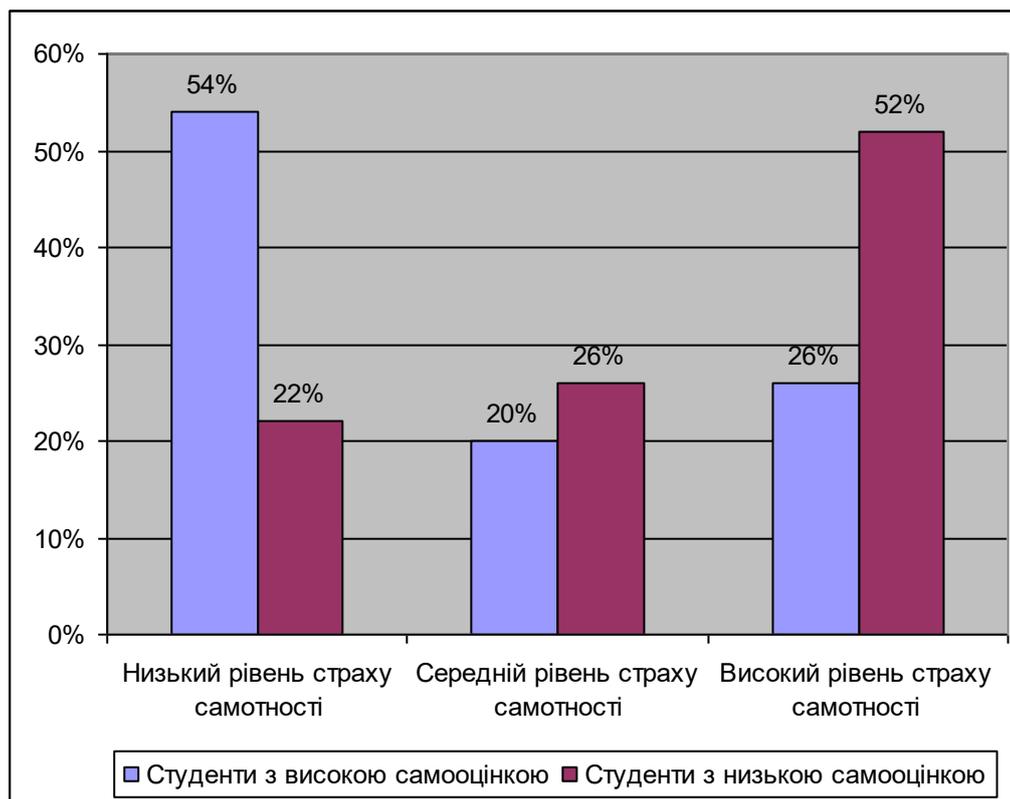

Рис. 3.3.1. Мотивація страху залишитися на самоті у студентів-психологів із різною самооцінкою

Як свідчать дані, представлені на рис. 3.3.1., для більшості студентів із високою самооцінкою не властива мотивація страху залишитися на самоті (54% таких дітей властивий низький її рівень, а високий – 26%). Такі студенти орієнтовані на встановлення контактів з однолітками на основі прагнення до міжособистісної взаємодії, встановлення довірливих стосунків між ними.

Натомість, для студентів-психологів із негативною самооцінкою властива виражена мотивація уникати самотності (52% досліджуваних вибірки властивий високий її рівень, і лише 22% – низький). Студенти, які негативно ставляться до власного «Я» схильні контактувати з оточуючими під впливом страху залишитися на самоті, а не через особистісне прагнення до міжособистісної взаємодії і пізнання партнерів по спілкуванню, встановлення довірливих відносин із ними.

Отже, у студентів-психологів із позитивною самооцінкою у мотиваційному компоненті комунікативних настанов переважає мотив афіліації на відміну від іншої групи досліджуваних, для яких переважаючим

мотивом встановлення стосунків є уникнення самотності. Тобто, студенти-психологи з високою самооцінкою дійсно більше схильні до вираження афіліативної потреби, порівняно зі студентами, які характеризуються негативним ставленням до свого «Я» і в спілкуванні переважно орієнтовані на мотивацію уникнення самотності. Це виступає частковим доведенням сформульованої гіпотези про взаємозалежність комунікативних настанов студентів із їх самооцінкою.

3.4. Психологічний аналіз поведінкового компоненту комунікативної компетентності студентів-психологів із різною самооцінкою

Порівнюємо показники поведінкового компоненту комунікативної компетентності студентів-психологів із різною самооцінкою. Співвідношення їх налаштованості на спілкування представлені на рис. 3.4.1.

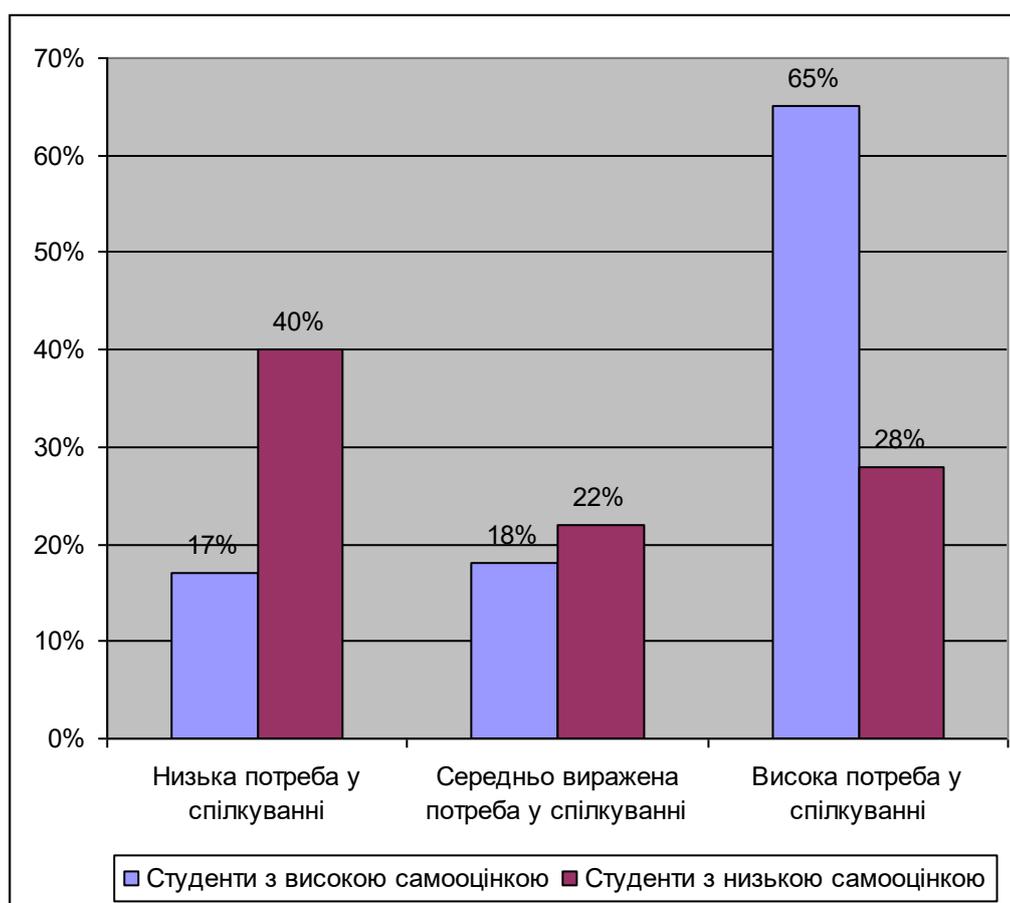

Рис. 3.4.1. Особливості вираженості потреби у спілкуванні студентів-психологів із різною самооцінкою

Як видно з рис. 3.4.1., для переважної більшості студентів-психологів із високою самооцінкою (65%) властива виражена потреба у спілкуванні з однолітками, при тому, що низький її рівень властивий тільки 17% молоді.

Натомість, 40% досліджуваних із низькою самооцінкою схильні дистанціюватися від оточуючих і має низьку потребу в спілкуванні. Високий рівень потреби у спілкуванні притаманний 28% досліджуваних студентів.

Отже досліджувані з високим показником самооцінки характеризуються переважанням вираженої потреби в спілкуванні, а респонденти з негативним ставленням до себе – прагненням до уникнення комунікації.

Розглянемо співвідношення інших показників комунікативних настанов студентів-психологів з різною самооцінкою, які представлені у таблиці 3.4.1.

Таблиця 3.4.1.

Співвідношення показників комунікативних настанов
студентів-психологів з різною самооцінкою

Комунікативні настанови	Групи досліджуваних студентів	Рівень вираженості		
		низький	середній	високий
Потреба у широкому колі контактів	з високою самооцінкою	44%	24%	32%
	з низькою самооцінкою	64%	20%	16%
Прийняття відповідальності у стосунках	з високою самооцінкою	16%	24%	60%
	з низькою самооцінкою	40%	26%	34%
Залежність від оточуючих	з високою самооцінкою	43%	30%	27%
	з низькою самооцінкою	14%	18%	68%
Встановлення емоційних контактів	з високою самооцінкою	19%	27%	54%
	з низькою самооцінкою	52%	26%	22%

Як бачимо з таблиці 3.4.1., студенти досліджуваної вибірки характеризуються відмінними показниками комунікативних тенденцій. Зокрема, відсоткові відмінності зафіксовані нами за вираженістю всіх показників комунікативних настанов студентів-психологів з різною самооцінкою – їх прагнення до здійснення комунікації з широким колом соціальних контактів, спроможності до прийняття відповідальності в стосунках, залежності в соціальних стосунках та психологічно прийнятної можливості перебувати в соціальних контактах. Співвідношення таких відсоткових даних подано на рис. 3.4.2.

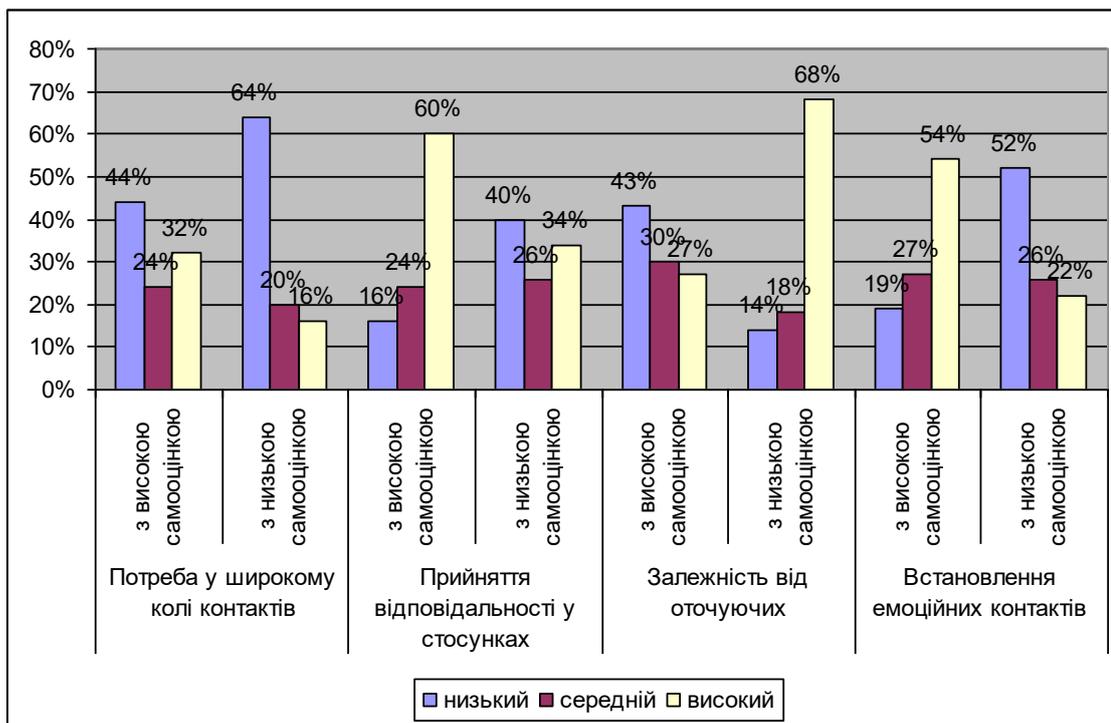

Рис. 3.4.2. Показники вираженості комунікативних настанов студентів-психологів з різною самооцінкою

Як видно з таблиці 3.4.2., обидві групи досліджуваних орієнтовані на встановлення контактів з невеликим колом партнерів, оскільки низький рівень вираженості настанови на широкі соціальні контакти властивий 44% студентів-психологів з позитивною самооцінкою та 64% – з негативною. Тобто, досліджувані переважно орієнтовані на дружні стосунки з невеликим колом осіб.

Також, для молоді з високою самооцінкою більш властива тенденція до прийняття відповідальності за вчинки у стосунках, порівняно зі студентами другої групи (адже високий рівень відповідальності у першій групі властивий 60% досліджуваних а низький – 40% представників другої частини вибірки). Таким чином, позитивне ставлення до свого «Я» є однією з умов, що визначають спроможність молоді особистості приймати на себе відповідальність за власні вчинки.

Окрім цього, для більшості студентів-психологів з низькою самооцінкою (68%) властива виражена залежність від оточуючих, при високому рівні даної якості у 27% досліджуваних іншої групи. Тобто, студенти-психологи з

негативною самооцінкою більше схильні залежати від партнерів по спілкуванню, порівняно з досліджуваними, які мають позитивне самоставлення і схильні до проявів незалежності у стосунках.

Встановлено, що для більшості досліджуваних із низькою самооцінкою властива комунікативна настанова емоційно дистанціюватися від партнерів по спілкуванню, бути обачливими в емоційному розкритті перед іншими людьми, що властиво 52% юнаків. Дана тенденція властива 19% студентів другої групи.

При цьому, для молоді з високою самооцінкою більш властива настанова на емоційне розкриття у стосунках з однолітками (54% характеризуються високим рівнем даної якості). Такі юнаки схильні ділитися власними емоціями з оточуючими, не бояться саморозкриття перед ними.

Для доведення сформульованої гіпотези про залежність поведінкового аспекту комунікативних настанов студентів-психологів від їх самооцінки порівнюємо показники схильності до боротьби у взаємодії досліджуваних із різною самооцінкою, що представлено на рис. 3.4.3.

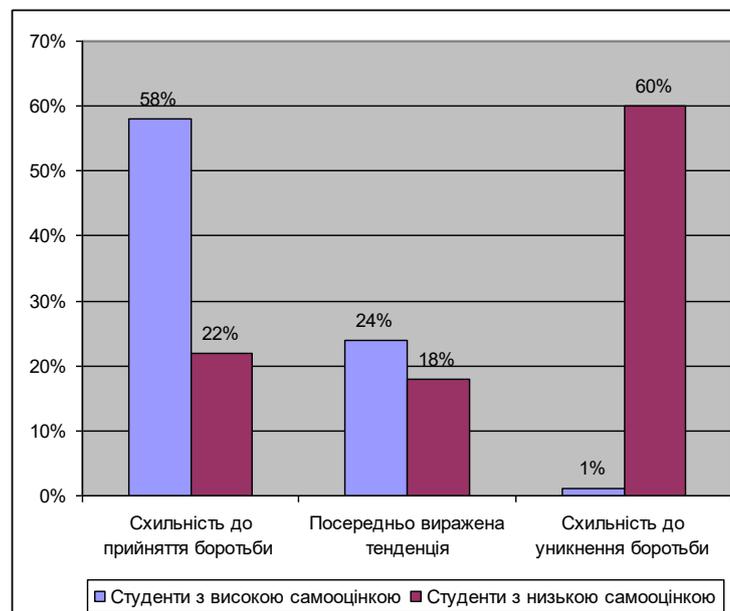

Рис. 3.4.3. Порівняння тенденцій на прийняття чи уникнення боротьби у взаємодії студентів з різною самооцінкою

Як видно з рис. 3.4.3., для більшості студентів-психологів з високою самооцінкою (58%) властива виражена орієнтація на прийняття боротьби і

протистояння у взаємодії. Вони активно протистоять з оточуючими відстоюючи власну точку зору і не уникають конфліктів. Натомість, 58% студентів-психологів з низькою самооцінкою схильні уникати боротьби і протистоянь у взаємодії. Вони переважно прагнуть згладжувати конфлікти, можуть поступатися своїми інтересами у спорах.

Отже, студенти з високою самооцінкою характеризуються більш вираженим показником прийняття боротьби у стосунках, і студенти з низькою самооцінкою – уникнення протистояння.

Отже, сформульована гіпотеза доведена. Дійсно, показники комунікативної компетентності студентів-психологів залежать від особливостей їх самооцінки. Так, юнаки, які мають високу самооцінку, орієнтовані на встановлення контактів з однолітками, прояви мотиву афіліації, схильні до швидкого встановлення емоційних контактів з оточуючими та відстоювання власної позиції у спілкуванні. Натомість, юнаки з низьким рівнем самооцінки, справді, більше схильні до комунікації з оточуючими на основі мотивації уникнення самотності та обережності у встановленні емоційних контактів у спілкуванні, здійснюючи яке менше відстоюють свою точку зору.

Висновки до третього розділу

За результатами проведеного дослідження визначено дві рівнозначні групи досліджуваних – із низькою та високою самооцінкою. Для половини досліджуваних властива низька самооцінка. Такі студенти схильні недооцінювати власні можливості, негативно розцінюють свої навчальні уміння та можливості. Вони часто проявляють сором'язливість, відчують труднощі у встановленні контактів з оточуючими та у навчальній діяльності. Для іншої половини досліджуваних властива висока самооцінка. Вони позитивно та на високому рівні розцінюють свої можливості та вираженість психологічних характеристик, позитивно оцінюють власну особистість загалом.

Також встановлено, що найбільш високо оцінені досліджуваними такі якості, як власні розумові здібності, риси характеру та впевненість у собі. Натомість, досліджувані переважно схильні негативно оцінювати свої зовнішність та вираженість авторитету у стосунках з іншими людьми.

Студенти-психологи з високою самооцінкою більше схильні до вираження афіліативної потреби, порівняно з юнаками, які характеризуються негативним ставленням до свого «Я» і в спілкуванні переважно орієнтовані на мотивацію уникнення самотності.

Також, студенти-психологи з високою самооцінкою більше орієнтовані на спілкування з однолітками, прийняття відповідальності за власні вчинки у взаємодії, та емоційно відкриті для партнерів, порівняно з досліджуваними, які характеризуються низькою самооцінкою. Останні, в свою чергу, менш орієнтовані на спілкування, не схильні приймати відповідальність за свої вчинки, залежні від однолітків та обачливі у стосунках із ними. При цьому студентам обох досліджуваних груп властива орієнтованість на встановлення дружніх стосунків із невеликою кількістю однолітків.

Для більшості студентів-психологів з високою самооцінкою властива виражена орієнтація на прийняття боротьби і протистояння у взаємодії. Натомість, юнаки з низькою самооцінкою схильні згладжувати конфлікти, можуть поступатися своїми інтересами у протистояннях.

ВИСНОВКИ

За результатами теоретичного та емпіричного вивчення особливостей комунікативної компетентності студентів-психологів із різною самооцінкою нами сформульовано наступні висновки.

1. Професіоналізація визначається як один з центральних процесів розвитку людини в зрілому віці, який спрямований не стільки на засвоєння фіксованого обсягу професійних дій, скільки на перетворення самого суб'єкта діяльності – людини.

Професійне становлення це динамічний багаторівневий процес, який займає значний період життєвого шляху і не зводиться до професійного навчання. Професіоналізм має широкий спектр проявів починаючи від дилетантства (тобто поверхневих професійних знань, умінь і навичок) і закінчуючи формуванням жорстких професійних стереотипів (тобто гіпертрофованим розвитком професіоналізму).

Професіоналізація являє собою цілісний процес, який починається з моменту вибору професії і триває протягом усього професійного життя людини. Виділяють чотири основні стадії професіоналізації: 1) пошук та вибір професії; 2) освоєння професії; 3) соціальна і професійна адаптація; 4) виконання професійної діяльності.

Професійно-особистісна підготовка психолога-практика включає чотири взаємопов'язані аспекти: побудову теоретичної моделі спеціаліста, яка передбачає розробку стандартів (норм і нормативів), вимог до особистості та діяльності практичного психолога; первинний відбір професійно придатних кандидатів; розробку змісту навчання і розвитку психологів-практиків; розв'язання проблем власне професійного самовизначення спеціалістів, провідною з яких є проблема професійної ідентифікації.

До структури формування професійних знань відносяться наступні рівні. Основу першого, загальнонаукового рівня мають становити теорії, гіпотези та факти, що встановлені в дослідженнях. Другий рівень - це практична психологія, третій - прийоми і досвід роботи у конкретній техніці (техніках),

або так званий індивідуально-типологічний рівень, покликаний ураховувати особливості кожної особистості, що навчається.

Важливою передумовою ефективної професійної діяльності практичного психолога виступає процес гармонізації особистості, що забезпечує рівень його майстерності. Одним із провідних методів формування гармонійної особистості фахівця-психолога виступає принцип особистісного підходу, який дозволяє успішно реалізуватись психологу у професійній діяльності.

До основних професійно важливих якостей психолога належать адаптивність, наявність теоретичних знань та умінь їх практично використовувати, системне бачення психологічних проблем та науковий універсалізм.

Ядром діяльності практичного психолога є спілкування. Ефективність психоконсультації, психотерапії та психокорекції значною мірою визначається вмінням спілкуватися з клієнтом, що передбачає щирий інтерес до людей, їхнього способу життя, емоцій, думок, вміння добирати правильні слова й тон, які забезпечують встановлення необхідного контакту, вміння слухати, терпіння. Тобто, розвиток та вдосконалення комунікаційних якостей виступають одним із найбільш вагомих аспектів професіоналізації практичного психолога.

Юнацький вік – час життєвого самовизначення особистості, який характеризується випробовуванням різних соціальних ролей і видів діяльності, виробленням молодою людиною активної життєвої позиції. Основним новоутворенням юнацького віку виступає становлення життєвої перспективи, орієнтованої на перехід до самостійного і незалежного життя.

Головними психічними новоутвореннями юнацького віку є глибока рефлексія, розвинене усвідомлення власної індивідуальності, формування конкретних життєвих планів, готовність до самовизначення в професії, установка на свідому побудову власного життя, поступове входження у різні сфери життя і діяльності, активне формування світогляду.

Афіліація являє собою мотив, який спрямовує людину на взаємодію з оточуючими. Ставить її у залежність від стосунків з ними. У юнацькому віці це часто проявляється у прагненні до життєвого самовизначення, побудови перспектив у міжособистісному та професійному зростанні

Міжособистісні стосунки майбутніх психологів значною мірою залежать від їх певних особистісних якостей та психологічних характеристик, які важливі для взаємодії з оточуючими. Такі якості визначають провідні мотиваційні орієнтації юнаків, стратегії побудови стосунків, схильність чи відстороненість від спілкування, відкритість чи закритість до опанування соціального досвіду.

У структурі орієнтацій на спілкування студентів-психологів важливу роль відіграє підвищена афіліація, що зумовлена важливістю інтимно-особистісного спілкування у даному віці, необхідністю встановлення тісних дружніх стосунків з іншими особистостями, бажанням бути визнаним однолітками та широким соціальним оточенням. Вважаючи себе дорослими людьми, апробовуючи новий соціальний досвід юнаки часто демонструють прагнення до незалежності, як шлях доведення власної дорослості та життєвої компетентності.

Достатньо вираженою серед студентів-психологів є тенденція на встановлення міжособистісних контактів з однолітками. Важливість спілкування для представників даного віку очевидна з огляду на те, що є основним засобом набуття соціальних умінь та життєвої самореалізації особистості юнацького віку. Часто юнаки можуть демонструвати схильність до боротьби за панування у групі, визнання себе членом більш тісного кола товаришів, право називатися лідером у колективі.

Орієнтації на спілкування юнаків можуть ґрунтуватися на внутрішньому чи зовнішньому контролі за власною поведінкою. Одні юнаки «керуються зсередини», завжди відштовхуються лише від власних уявлень і не звертають уваги на почуття і думки оточуючих, у випадку конфлікту такі юнаки припиняють контакти. Інші «керуються ззовні», завжди приймають до уваги

думку оточуючих, намагаються «підібрати до них ключ», зануритися у психологію оточуючих, уміють координувати власні інтереси з інтересами оточуючих.

2. Для діагностики комунікативної компетентності студентів-психологів із різною самооцінкою пропонуються методики типу опитувальники. Такі методики складаються з набору пунктів, що не мають правильної відповіді, а характеризуються лише їх частотою і спрямованістю.

Для діагностики комунікативної компетентності студентів-психологів із різною самооцінкою пропонуються наступні методики: Опитувальник афіліації (за описом Р.С.Немова); Опитувальник міжособистісних відносин (О.О.Рукавішніков); Методика Q-сортування тенденцій поведінки у групі (В.Стефансон); Методика дослідження самооцінки особистості (за Т. Дембо і С.Я. Рубінштейн, адаптація А.М.Прихожан).

3. За результатами проведеного дослідження визначено дві рівнозначні групи досліджуваних – із низькою та високою самооцінкою. Для половини досліджуваних властива низька самооцінка. Такі студенти схильні недооцінювати власні можливості, негативно розцінюють свої навчальні уміння та можливості. Вони часто проявляють сором'язливість, відчують труднощі у встановленні контактів з оточуючими та у навчальній діяльності. Для іншої половини досліджуваних властива висока самооцінка. Вони позитивно та на високому рівні розцінюють свої можливості та вираженість психологічних характеристик, позитивно оцінюють власну особистість загалом.

Також встановлено, що найбільш високо оцінені досліджуваними такі якості, як власні розумові здібності, риси характеру та впевненість у собі. Натомість, досліджувані переважно схильні негативно оцінювати свої зовнішність та вираженість авторитету у стосунках з іншими людьми.

Студенти-психологи з високою самооцінкою більше схильні до вираження афіліативної потреби, порівняно з юнаками, які характеризуються

негативним ставленням до свого «Я» і в спілкуванні переважно орієнтовані на мотивацію уникнення самотності.

Також, студенти-психологи з високою самооцінкою більше орієнтовані на спілкування з однолітками, прийняття відповідальності за власні вчинки у взаємодії, та емоційно відкриті для партнерів, порівняно з досліджуваними, які характеризуються низькою самооцінкою. Останні, в свою чергу, менш орієнтовані на спілкування, не схильні приймати відповідальність за свої вчинки, залежні від однолітків та обачливі у стосунках із ними. При цьому студентам обох досліджуваних груп властива орієнтованість на встановлення дружніх стосунків із невеликою кількістю однолітків.

Для більшості студентів-психологів з високою самооцінкою властива виражена орієнтація на прийняття боротьби і протистояння у взаємодії. Натомість, юнаки з низькою самооцінкою схильні згладжувати конфлікти, можуть поступатися своїми інтересами у протистояннях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: Учебник для студентов вузов. Екатеринбург : Деловая книга, 1999. 624 с.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия. М.: Мысль, 1991. 423 с.
3. Ананьев Б.Г. К психофизиологии студенческого возраста. Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. Л. : Знание, 1984. –328 с.
4. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений. М. : Аспект Пресс, 2004. 365 с.
5. Андрійчук І. П. Формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки. 19.00.07- пед. та вікова психологія [Текст] : автореф. дис. ... канд. психологіч. наук /; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К, 2003. 20 с.
6. Арыдин В.М. Учебная деятельность студентов. Донецк: ЕАИ-пресс, 2000. 80 с.
7. Байбекова Н.Р. Формування готовності майбутніх психологів до консультативної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах. Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія «Психологія». 2013. №4. С. 38–41.
8. Баклицький І. Психологічні механізми становлення психолога-професіонала. Вісник Львівського університету. Львів, 1999. Вип.1. С.249–253.
9. Білик Л. Діяльнісний підхід до професійної підготовки особистості студента. Рідна школа. 2004. №1. С.55-57.
10. Бондаренко О. Ф. Психологічні особливості студентської молоді та проблеми професійної підготовки психологів-практиків. Практична психологія та соціальна робота. 2003. №4. С.8–11.
11. Боровик О.В. Вікові особливості молоді зрілого юнацького віку та психологічні аспекти формування національної свідомості даної вікової категорії. Психологічні науки. 2010. № 54. С. 173–177.

12. Винославська О.В. Психологічні особливості студентської групи. Практична психологія та соціальна робота. 2005. №7. С.65-70.
13. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник / Олександр Васильович Скрипченко, Любов Василівна Долинська, Зоя Василівна Огороднічук та ін. [2-ге вид.]. К. : Каравела, 2014. 400 с.
14. Волков Б.С. Психология юности и молодости: Учебник для вузов. М.: Трикста, 2006. 256 с.
15. Геллерштейн С. Г. К вопросу о профессиональной. История советской психологии труда: Тексты (20-30е годы XX века) / Под ред. Зинченко В. П. и др. М., 1983. 358 с.
16. Гуревич К. М. Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы. М., 1970. 272 с.
17. Даниленко Н.В. Формування професійно важливих якостей студентів-психологів у процесі становлення їхньої особистісної зрілості. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Психологія». 2015. Вип. 50. – С.47–53.
18. Завацька Н.Є. Аналіз підходів до проблеми комунікативних здібностей та самоставлення юнаків в умовах інформатизації. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2012. № 3. С. 144–149.
19. Зинько Е. Особенности самооценки юношества. Вестник Московського університета. Серія 14. Психологія. 2005. № 3. С. 35-41.
20. Кайдалова Л.Г., Пляка Л.В. Психологія спілкування: навчальний посібник. Х. : НФаУ, 2011. 132 с.
21. Кан-Калик В. А. К разработке теории общего и профессионального развития личности специалиста в ВУЗе. Формирование личности специалиста в ВУЗе. Сб. науч. тр. Грозный, 1980. С. 5-13.
22. Климов Е. А. Психология профессионала. М., 1996. –400 с.
23. Кондратьев М.Ю. Типологические особенности психосоциального развития юношества. Вопросы психологии. 2007. № 3. С. 69-78.

24. Крайг Г. Психология развития. СПб. : Питер, 2000. 992 с. (Серия «Мастера психологии»).
25. Кузнецова И. В. Психологический анализ принятия решений о выборе профессии. Профессиональная ориентация школьников: [Сборник статей/ Ред. коллегия: В. Б. Успенский (отв. ред.) и др.]. Ярославль, 1976. 84 с.
26. Кулагин Б.В. Основы профессиональной психодиагностики. М., 1984. 215 с.
27. Кулагина И. Ю. Возрастная психология. М. : А.С.К., 1995. 310 с.
28. Куницына В.Н. Нарушения, барьеры, трудности межличностного неформального общения. Актуальные проблемы психологической теории и практики / Под ред. А.А.Крылова. СПб. : СпГУ, 1995. С. 82–85.
29. Масловская Т.С. Формирование профессиональной мотивации. Мир образования - образование в мире. 2007. №2. С.130–136.
30. Медведская Е.И. Личностная готовность студентов-психологов к профессиональной деятельности. Психология в вузе. 2005. №2. С.47-56.
31. . Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 464с.
32. Невідома Я.Г. Особливості соціалізації у юнацькому віці. Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. 2012. Вип.17. С. 337–346.
33. Основы практичної психології / В. Панок, Н. Чепелева, Т. Титаренко. К. : Либідь, 2001. 534 с.
34. Панок В. Г. Основні напрями професійного становлення особистості практичного психолога у вищій школі. Практична психологія та соціальна робота. 2003. №4. С.14–17.
35. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: Навчальний посібник для магістрантів і аспірантів. К. : ТОВ «Філ-студія», 2006. 320 с.

36. Попелюшко Р. Аналіз вивчення проблеми формування самооцінки у юнацькому віці. Психолог. 2008. № 4. С. 15-19.
37. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. 8-е издание. СПб.: Питер, 2000. 256 с.
38. Ростунов А. Т. Формирование профессиональной пригодности. М., 1984. 176 с.
39. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2002. 720 с.
40. Слободчиков В.И. Психологические проблемы становления внутреннего мира человека. Вопросы психологии. 1986. № 6. С. 14–22.
41. Титаренко Т. М. Життєві домагання і професійне становлення особистості практичного психолога. Практична психологія та соціальна робота. 2003. №4. С.21–23.
42. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості. К. : Марич, 2009. 232с.
43. Титма М. Х. Выбор профессии как социальная проблема (на материалах конкретных исследований в ЭССР). М., 1975.198 с.
44. Тітова Т. Є. Теоретико-методологічні аспекти формування ціннісних орієнтацій майбутніх психологів. Наукові студії із соціальної та політичної психології : Зб. статей / АПН України; Ін-т соціальної та політичної психології. К., 2007. Вип. 17 (20). С.300–309.
45. Тульчинський М.М. Особенности самооценки в юношеском возрасте. Вопросы психологии. 1999. №1.С.92-100.
46. Цуканова Е.В. Психологические трудности межличностного общения. К. : Выща школа, 1985.159 с.
47. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. М., 1981. 95 с.
48. Шадриков В. Д. Проблемы системогинеза профессиональной деятельности. М., 1982. 185 с.

49. Шевченко Н.Ф. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки: Монографія. К. : Миллениум, 2005. 298с.

50. Черный Е.В. Профессиональная идентичность практического психолога. Практична психологія та соціальна робота. 2000. №8. С. 36–39.

51. Щотка О.П. Концептуальні засади дослідження професійного становлення фахівця з управління. Теоретико-методологічні проблеми вдосконалення психологічної підготовки менеджерів : Збірник наукових праць. Київ . 2000. С. 63-65.

ДОДАТОК А. БЛАНКИ ДІАГНОСТИЧНИХ МЕТОДИК

Додаток А1.

Методика «Опитувальник афіліації» (за описом Р.С.Нємова)

Бланк методики

Інструкція: «Вам пропонується декілька десятків суджень, ознакомившись з якими необхідно виразити ступінь свого згоди з кожним з цих суджень при допомозі наступної шкали:

- +3 – повністю згоден,
- +2 – згоден,
- +1 – швидше згоден, ніж незгоден,
- 0 – ні так, ні ні,
- 1 – швидше незгоден, ніж згоден,
- 2 – незгоден,
- 3 – повністю незгоден.

Міру свого згоди з тим чи іншим твердженням можна виразити цифрою з відповідним знаком, поставленою на листі паперу поруч з номером даного судження».

1. Я легко схожусь з людьми.

2. Коли я розчарований, то зазвичай більше віддаю бути серед людей, ніж залишатися самотнім.

3. Якщо б мені довелося вибирати, то я віддаю б, щоб мене вважали компетентним і розумним, а не дружальним і добрим.

4. Я маю більше близьких друзів, ніж більшість людей.

5. Я часто і охоче розмовляю з людьми про свої переживання.

6. Від хорошого фільму чи книги я отримую більше задоволення, ніж від гарної компанії.

7. Мені подобається мати як можна більше друзів.

8. Я швидше віддаю б провести свій відпочинок вдалині від людей, ніж на натовпі курорту.

9. Я думаю, що більшість людей славу і повагу цінують більше, ніж дружбу.

10. Я віддаю б самостійну роботу групі.

11. Відкритість з друзями може шкодити.

12. Коли я зустрічаю на вулиці знайомого, я завжди намагаюся привітатися з ним кількома словами, а не просто пройти повз, привітавшись.

13. Незалежність і свободу від особистих зв'язків я віддаю б іншим дружеским зв'язкам.

14. Я віддаю б компанії і вечіркам тому, що це гарний спосіб знайти друзів.

15. Якщо мені потрібно прийняти важливе рішення, то я швидше пораджуюсь з друзями, ніж стану обдумувати його самотнім.

16. Я не довіряю занадто відкритому проявленню почуттів.

17. У мене багато близьких друзів.

18. Коли я зустрічаюся з незнайомими людьми, мені зовсім не важко, розмовляю з ними чи ні.

19. Індивідуальні ігри і розважки я віддаю б груповим.

20. Емоційні заняття мене цікавлять більше, ніж зосереджені і серйозні.

21. Я швидше віддаю б цікаву книгу чи фільм, ніж провести час на вечірці.

22. Подорожуючи, я більше люблю спілкуватися з людьми, ніж просто насолоджуватися видами і відвідувати пам'ятки самотнім.

23. Мне легче решать трудную проблему, когда я обдумываю ее один, чем тогда, когда я ее обсуждаю с друзьями.
24. Я считаю, что в трудных жизненных ситуациях скорее нужно рассчитывать на свои силы, чем надеяться на помощь друзей.
25. Даже в обществе друзей трудно полностью отвлечься от забот и срочных дел.
26. Оказавшись на новом месте, я быстро приобретаю новый круг знакомых.
27. Вечер, проведенный за любимым занятием, привлекает меня больше, чем общение с людьми.
28. Я избегаю слишком близких отношений с людьми, чтобы не потерять личную свободу.
29. Когда у меня плохое настроение, я скорее стараюсь не показывать окружающим свои чувства, чем пытаться с кем-нибудь поделиться ими.
30. Я люблю бывать в обществе и всегда рад провести время в хорошей компании.
1. Я стесняюсь идти в малознакомое общество.
2. Если вечеринка мне не нравится, я все равно не уйду первым.
3. Меня бы очень задело, если бы мой близкий друг стал противоречить мне при посторонних людях.
4. Я стараюсь меньше общаться с людьми критического склада ума.
5. Обычно я легко схожусь с незнакомыми людьми.
6. Я не откажусь пойти в гости из-за того, что там будут люди, которые меня не любят.
7. Когда два моих друга спорят, я предпочитаю не вмешиваться в их спор, даже если с кем-то из них не согласен.
8. Если я попрошу кого-то пойти со мной, а он мне откажет, то я не решусь попросить его снова.
9. Я осторожен в высказывании своего мнения, пока хорошо не узнаю человека.
10. Если во время разговора я чего-то не понял, то лучше промолчу, чем прерву говорящего и попрошу повторить сказанное.
11. Я открыто критикую людей и ожидаю от них того же.
12. Мне трудно говорить людям «нет».
13. Я все же могу получить удовольствие от вечеринки, даже если вижу, что одет не по случаю.
14. Я болезненно воспринимаю критику в свой адрес.
15. Если я не нравлюсь кому-то, то стараюсь избегать этого человека.
16. Я не стесняюсь обращаться к людям за помощью.
17. Я редко противоречу людям из боязни их задеть.
18. Мне часто кажется, что незнакомые люди смотрят на меня критически.
19. Всякий раз, когда мне предстоит идти в незнакомое общество, я предпочитаю брать с собой друга.
20. Я часто говорю то, что думаю, даже если это неприятно собеседнику.
21. Я легко осваиваюсь в новом коллективе.
22. Временами у меня возникает чувство, что я никому не нужен.
23. Я долго переживаю, если посторонний человек нелестно высказался в мой адрес.
24. Я никогда не чувствую себя одиноким в компании.
25. Меня очень легко задеть, даже если это не заметно со стороны.
26. После встречи с новым человеком меня обычно мало волнует, правильно ли я себя вел.
27. Когда мне необходимо за чем-то обратиться к официальному лицу, я почти всегда жду, что мне откажут.
28. Когда нужно попросить продавца показать понравившуюся мне вещь, то я чувствую себя неловко.

29. Если я недоволен тем, как ведет себя мой знакомый, я обычно прямо указываю ему на это.

30. Если в транспорте я сижу, мне кажется, что люди смотрят на меня с укором.

31. Оказавшись в незнакомой компании, я скорее включаюсь в беседу, чем остаюсь в стороне.

32. Я стесняюсь просить, чтобы мне вернули книгу или какую-то вещь занятую у меня.

Додаток А2.

Опитувальник міжособистісних відносин (О.О.Рукавішніков)

Инструкция: Опросник предназначен для оценки типичных способов вашего отношения к людям. В сущности здесь нет правильных и неправильных ответов, правилен каждый правдивый ответ.

Иногда люди стремятся отвечать на вопросы так, как, по их мнению, они должны были бы себя вести. Однако в этом случае нас интересует, как вы ведете себя в действительности.

Некоторые вопросы очень похожи друг на друга. Но все-таки они подразумевают разные вещи. Отвечайте, пожалуйста, на каждый вопрос отдельно, без оглядки на другие вопросы. Время ответа на вопросы не ограничено, но не размышляйте слишком долго над каким-либо вопросом.

Для каждого утверждения выберите ответ, который больше всего вам подходит. Номер ответа напишите слева от каждой строчки. Пожалуйста, будьте как можно более внимательны.

Для каждого утверждения выберите ответ, который больше всего вам подходит. Номер ответа напишите слева от каждой строчки. Пожалуйста, будьте как можно более внимательны.

(1) Обычно	(2) Часто	(3) Иногда	(4) По случаю	(5) Редко	(6) Нико
---------------	--------------	---------------	------------------	--------------	-------------

	1. Стремлюсь быть вместе со всеми.
	2. Предоставляю другим решать вопрос о том, что необходимо будет сделать.
	3. Становлюсь членом различных групп.
	4. Стремлюсь иметь близкие отношения с остальными членами групп.
	5. Когда представляется случай, я склонен стать членом интересных организаций.
	6. Допускаю, чтобы другие оказывали сильное влияние на мою деятельность.
	7. Стремлюсь влиться в неформальную общественную жизнь.
	8. Стремлюсь иметь близкие и сердечные отношения с другими.
	9. Стремлюсь задействовать других в своих планах.
	10. Позволяю другим судить о том, что я делаю.
	11. Стараюсь быть среди людей.
	12. Стремлюсь устанавливать с другими близкие и сердечные отношения.
	13. Имею склонность присоединяться к остальным всякий раз, когда делается что-то
	14. Легко подчиняюсь другим.
	15. Стараюсь избегать одиночества.
	16. Стремлюсь принимать участие в совместных мероприятиях.

Для каждого из дальнейших утверждений выберите один из ответов, обозначающий количество людей, которые могут влиять на вас или на которых ваше поведение может распространяться.

Относиться к:

(1) Большинству людей	(4) Нескольким людям
(2) Многим	(5) Одному двум людям
(3) Некоторым людям	(6) Никому

17. Стремлюсь относиться к другим přátельски.
18. Предоставляю другим решать вопрос о том, что необходимо будет сделать.
19. Мое личное отношение к окружающим – холодное и безразличное.
20. Предоставляю другим, чтобы руководили ходом события.
21. Стремлюсь иметь близкие отношения с остальными.
22. Допускаю, чтобы другие оказывали сильное влияние на мою деятельность.
23. Стремлюсь приобрести близкие и сердечные отношения с другими.
24. Позволяю другим судить о том, что я делаю.
25. С другими веду себя холодно и безразлично.
26. Легко подчиняюсь другим.
27. Стремлюсь иметь близкие и сердечные отношения с другими.

Для каждого из дальнейших утверждений выберите один из ответов, обозначающий количество людей, которые могут влиять на вас, или на которых ваше поведение распространяется.

Относиться к:

(1) Большинству людей	(4) Нескольким людям
(2) Многим	(5) Одному двум людям
(3) Некоторым людям	(6) Никому

28. Люблю, когда другие приглашают меня участвовать в чем-нибудь.
29. Мне нравится, когда остальные люди относятся ко мне непосредственно и
30. Стремлюсь оказывать сильное влияние на деятельность других.
31. Мне нравится, когда другие приглашают меня участвовать в своей деятельности.
32. Мне нравится, когда другие относятся ко мне непосредственно.
33. В обществе других стремлюсь руководить ходом событий.
34. Мне нравится, когда другие подключают меня к своей деятельности.
35. Я люблю, когда другие ведут себя со мной холодно и сдержанно.
36. Стремлюсь, чтобы остальные поступали так, как я хочу.
37. Мне нравится, когда другие приглашают меня принять участие в их дебатах
38. Я люблю, когда другие относятся ко мне по-приятельски.
39. Мне нравится, когда другие приглашают меня принять участие в их деятельности.
40. Мне нравится, когда окружающие относятся ко мне сдержанно.

Для каждого из дальнейших утверждений выберите один из следующих ответов.

(1) Обычно	(4) Случайно
(2) Часто	(5) Редко
(3) Иногда	(6) Никогда

41. В обществе стараюсь играть главенствующую роль.
42. Мне нравится, когда другие приглашают меня участвовать в чем-нибудь.

43. Мне нравится, когда другие относятся ко мне непосредственно.
44. Стремлюсь, чтобы другие делали то, что я хочу.
45. Мне нравится, когда другие приглашают меня участвовать в своей деятельности.
46. Мне нравится, когда другие относятся ко мне холодно и сдержанно.
47. Стремлюсь сильно влиять на деятельность других.
48. Мне нравится, когда другие подключают меня к своей деятельности.
49. Мне нравится, когда остальные люди относятся ко мне непосредственно и
50. В обществе стараюсь руководить ходом событий.
51. Мне нравится, когда другие приглашают принять участие в их деятельности.
52. Мне нравится, когда ко мне относятся сдержанно.
53. Стараюсь, чтобы остальные делали то, что я хочу.
54. В обществе руковожу ходом событий.

Додаток А3.

Методика Q-сортування тенденцій поведінки у групі (В.Стефансона)

Бланк методики

Інструкція: оцініть, свойственні ли вам наступні особливості, згодні ли ви з утвердженнями.

- 1.Критичен к оточуючим товарищам.
- 2.Возникает тревога, когда в группе начинается конфликт.
- 3.Склонен следовать советам лидера.
- 4.Не склонен создавать слишком близкие отношения с товарищами.
- 5.Нравится дружелюбность в группе.
- 6.Склонен противоречить лидеру.
- 7.Испытывает симпатию к одному-двум членам группы.
- 8.Избегает встреч и собраний в группе.
- 9.Нравится похвала лидера.
- 10.Независим в суждениях и манере поведения.
- 11.Готов стать на чью-либо сторону в споре.
- 12.Склонен руководить товарищами.
- 13.Радуется общению с одним-двумя друзьями.
- 14.Внешне спокоен при проявлении враждебности со стороны членов группы.
- 15.Склонен поддерживать настроение своей группы.
- 16.Не придает значения личным качествам членов группы.
- 17.Склонен отвлекать группу от целей.
- 18.Испытывает удовлетворение, противопоставляя себя лидеру.
- 19.Хотел бы сблизиться с некоторыми членами группы.
- 20.Предпочитает оставаться нейтральным в споре.
- 21.Нравится, когда лидер активен и хорошо руководит.
- 22.Предпочитает хладнокровно обсуждать разногласия.
- 23.Недостаточно сдержан в выражении чувств.
- 24.Стремится сплотить вокруг себя единомышленников.
- 25.Недоволен слишком формальными отношениями.
- 26.Когда обвиняют – теряется и молчит.
- 27.Предпочитает соглашаться с основными направлениями в группе.
- 28.Привязан к группе в целом более, чем к определенным товарищам.
- 29.Склонен затягивать и обострять спор.
- 30.Стремится быть в центре внимания.
- 31.Хотел бы быть членом более узкой группировки.
- 32.Склонен к компромиссам.
- 33.Испытывает внутреннее беспокойство, когда лидер поступает вопреки его ожиданиям.
- 34.Болезненно относится к замечаниям товарищей.
- 35.Может быть коварным и вкрадчивым.
- 36.Склонен принять на себя руководство в группе.
- 37.Откровенен в группе.
- 38.Возникает нервное беспокойство во время группового разногласия.
- 39.Предпочитает, чтобы лидер брал на себя ответственность при планировании работ.
- 40.Не склонен отвечать на проявления дружелюбия.
- 41.Склонен сердиться на товарищей.
- 42.Пытается вести других против лидера.
- 43.Легко находит знакомства за пределами группы.
- 44.Старается избегать быть втянутым в спор.
- 45.Легко соглашается с предложениями других членов группы.
- 46.Оказывает сопротивление образованию группировок в группе.
- 47.Насмешлив и ироничен, когда раздражен.

48. Возникает неприязнь к тем, кто пытается выделиться.
49. Предпочитает меньшую, но более интимную группу.
50. Пытается не показывать свои истинные чувства.
51. Становится на сторону лидера при групповых разногласиях.
52. Инициативен в установлении контактов в общении.
53. Избегает критиковать товарищей.
54. Предпочитает обращаться к лидеру чаще, чем к другим.
55. Мне нравится, что отношения в группе слишком фамильярны.
56. Любит затевать споры.
57. Стремится удержать свое высокое положение в группе.
58. Склонен вмешиваться в контакты товарищей и нарушать их.
59. Склонен к «перепалкам», «задиристый».
60. Склонен выражать недовольство лидером.

Методика дослідження самооцінки особистості (за Т. Дембо і

С.Я. Рубінштейн, адаптація А.М.Прихожан)

Бланк ответов. Методика Демо-Рубинштейна, модификация Прихожан.

Фио _____ Возраст _____ Дата _____

Инструкция:

Любой человек оценивает свои способности, возможности, характер и др. Уровень развития каждого качества, стороны человеческой личности можно условно изобразить вертикальной линией, нижняя точка которой будет символизировать самое низкое развитие, а верхняя — наивысшее. Вам предлагаются семь таких линий. Они обозначают: *здоровье; ум, способности; характер; авторитет у сверстников; умение многое делать своими руками, умелые руки; внешность; уверенность в себе.*

На каждой линии чертой (—) отметьте, как вы оцениваете развитие у себя этого качества, стороны вашей личности в данный момент времени. После этого крестиком (x) отметьте, при каком уровне развития этих качеств, сторон вы были бы удовлетворены собой или почувствовали гордость за себя.

Здоровье	Ум, способности	Характер	Авторитет у сверстников	Умение многое делать своими руками	Внешность	Уверенность в себе

Додаток Б1.
Методика дослідження самооцінки особистості (за Т. Дембо і
С.Я. Рубінштейн, адаптація А.М.Прихожан)

№	П.І.П.	Розумові здібності	Якості характеру	Авторитет у інших	Зовнішність	Впевненість у собі
1.	Н.О.	54	89	25	25	55
2.	К.В.	85	22	55	2	85
3.	Г.П.	98	52	15	55	15
4.	Л.К.	85	87	6	22	5
5.	Я.Л.	22	75	18	14	6
6.	Р.М.	97	62	89	84	99
7.	К.В.	24	25	19	15	14
8.	Д.О.	87	51	56	98	12
9.	К.С.	50	78	17	99	56
10.	М.О.	89	26	85	6	9
11.	Л.О.	8	99	22	21	78
12.	О.В.	86	87	54	8	5
13.	З.А.	26	24	62	54	63
14.	Д.М.	99	28	23	5	14
15.	П.А.	84	49	60	12	99
16.	Г.О.	61	84	29	78	12
17.	Р.К.	89	82	87	12	92
18.	В.Ж.	86	15	64	76	85
19.	З.С.	33	85	32	18	99
20.	К.Р.	87	53	86		9
21.	В.Г.	24	83	15	19	87
22.	Я.Л.	87	16	70	25	5
23.	К.Т.	55	92	38	6	3
24.	Л.Г.	19	25	92	85	86
25.	Р.В.	79	97	39	32	18
26.	М.Б.	25	30	87	92	21
27.	В.Н.	90	84	42	56	92
28.	Р.Ю.	65	85	47	25	22
29.	К.О.	98	79	1	5	90
30.	Н.В.	24	36	88	24	87
31.	К.М.	95	88	18	5	95
32.	П.В.	24	87	98	60	84
33.	Л.А.	98	89	15	6	33

34.	Л.В.	72	28	52	21	98
35.	Т.І.	97	89	16	98	79
36.	К.М.	18	54	96	12	14
37.	В.І.	17	99	54	93	78
38.	К.Т.	97	29	11	91	8
39.	Г.М.	63	60	78	15	85
40.	Ю.А	23	93	70	55	93
41.	К.Л.	85	27	8	14	91
42.	Я.С.	24	52	6	85	20
43.	С.Р.	25	97	90	16	95
44.	Г.П.	86	28	11	76	29
45.	К.С.	71	98	18	22	87
46.	Ю.Г.	84	82	71	99	30
47.	С.Т.	86	24	10	11	89
48.	Ж.Р.	24	84	98	63	14
49.	К.Л.	82	21	17	5	99
50.	В.З.	18	86	46	87	15
51.	Ф.Н.	76	20	15	8	87
52.	Ж.А.	18	15	96	9	12
53.	Ц.І.	79	87	6	7	85
54.	Х.Г.	11	86	55	100	8
55.	З.Р.	80	15	15	85	92
56.	Х.Л.	87	84	95	12	93
57.	В.З.	21	19	17	84	97
58.	Ф.Т.	26	24	62	54	63
59.	Е.Н.	25	30	87	92	21
60.	У.Н.	99	98	5	15	97

**Первинні результати діагностики, отримані за методикою
«Опитувальник афіліації» (за описом Р.С.Немова)**

№	ПП	Мотив спілкування	Мотив самотності	№	ПП	Мотив спілкування	Мотив самотності
1.	Н.О.	55	201	31.	К.М.	178	45
2.	К.В.	188	125	32.	П.В.	56	188
3.	Г.П.	217	54	33.	Л.А.	74	199
4.	Л.К.	54	202	34.	Л.В.	178	125
5.	Я.Л.	201	187	35.	Т.І.	44	201
6.	Р.М.	189	144	36.	К.М.	202	65
7.	К.В.	48	189	37.	В.І.	53	213
8.	Д.О.	223	45	38.	К.Т.	198	136
9.	К.С.	77	223	39.	Г.М.	66	187
10.	М.О.	214	36	40.	Ю.А.	209	55
11.	Л.О.	45	200	41.	К.Л.	194	144
12.	О.В.	214	38	42.	Я.С.	188	72
13.	З.А.	122	125	43.	С.Р.	156	189
14.	Д.М.	198	45	44.	Г.П.	220	152
15.	П.А.	45	198	45.	К.С.	189	38
16.	Г.О.	188	101	46.	Ю.Г.	45	213
17.	Р.К.	36	187	47.	С.Т.	54	201
18.	В.Ж.	45	198	48.	Ж.Р.	56	187
19.	З.С.	189	54	49.	К.Л.	39	189
20.	К.Р.	79	211	50.	В.З.	215	188
21.	В.Г.	74	44	51.	Ф.Н.	47	187
22.	Я.Л.	177	39	52.	Ж.А.	214	45
23.	К.Т.	42	198	53.	Ц.І.	50	185
24.	Л.Г.	200	36	54.	Х.Г.	216	125
25.	Р.В.	32	178	55.	З.Р.	45	215
26.	М.Б.	188	38	56.	Х.Л.	145	45
27.	В.Н.	214	74	57.	В.З.	44	203
28.	Р.Ю.	28	187	58.	Ф.Т.	56	187
29.	К.О.	189	78	59.	Е.Н.	178	55
30.	Н.В.	29	187	60.	У.Н.	72	187

**Додаток Б3. Первинні результати діагностики, отримані за методикою
«Опитувальник міжособистісних відносин» (О.О.Рукавішніков)**

№	П.І.П.	Ie	Iw	Сe	Сw	Аe
1.	Н.О.	1	8	5	2	5
2.	К.В.	7	2	6	8	2
3.	Г.П.	2	1	8	7	8
4.	Л.К.	8	9	1	3	2
5.	Я.Л.	3	3	5	9	6
6.	Р.М.	9	2	9	8	3
7.	К.В.	1	2	2	2	2
8.	Д.О.	7	7	2	5	1
9.	К.С.	4	3	4	7	7
10.	М.О.	8	2	8	1	8
11.	Л.О.	1	1	5	8	2
12.	О.В.	7	8	1	6	9
13.	З.А.	2	3	7	5	5
14.	Д.М.	2	4	2	2	2
15.	П.А.	5	2	6	9	7
16.	Г.О.	2	9	8	6	3
17.	Р.К.	8	5	3	2	8
18.	В.Ж.	3	3	3	4	7
19.	З.С.	4	8	5	2	2
20.	К.Р.	7	8	9	9	8
21.	В.Г.	9	3	2	8	6
22.	Я.Л.	1	2	1	2	1
23.	К.Т.	7	6	6	7	8
24.	Л.Г.	2	7	8	8	9
25.	Р.В.	6	3	3	3	2
26.	М.Б.	2	5	1	5	7
27.	В.Н.	8	6	5	2	8
28.	Р.Ю.	3	8	2	9	3
29.	К.О.	9	1	8	8	8
30.	Н.В.	1	5	4	8	8
31.	К.М.	7	9	6	1	2
32.	П.В.	4	2	2	6	8
33.	Л.А.	8	3	9	9	1
34.	Л.В.	1	3	1	2	2
35.	Т.І.	7	3	2	8	2
36.	К.М.	1	8	3	5	7
37.	В.І.	5	2	8	2	1
38.	К.Т.	9	4	5	9	8
39.	Г.М.	8	6	1	8	2
40.	Ю.А	2	7	7	3	2

41.	К.Л.	5	2	7	6	8
42.	Я.С.	4	3	2	7	9
43.	С.Р.	7	4	2	7	3
44.	Г.П.	1	5	8	1	2
45.	К.С.	6	2	6	8	8
46.	Ю.Г.	8	1	9	9	2
47.	С.Т.	2	3	2	2	8
48.	Ж.Р.	9	8	3	7	7
49.	К.Л.	7	6	8	3	3
50.	В.З.	3	3	1	8	2
51.	Ф.Н.	8	2	5	2	3
52.	Ж.А.	9	1	7	9	2
53.	Ц.І.	1	9	2	8	8
54.	Х.Г.	7	5	3	3	8
55.	З.Р.	8	2	8	7	2
56.	Х.Л.	7	3	4	8	7
57.	В.З.	8	2	8	2	8
58.	Ф.Т.	4	8	2	8	2
59.	Е.Н.	9	6	5	8	9
60.	У.Н.	5	1	3	1	2

**Додаток Б4. Первинні результати діагностики, отримані за методикою
Q-сортування тенденцій поведінки у групі (В.Стефансон)**

№	П.І.П.	Залежність у спілку ванні	Незалеж ність у спілку ванні	Схиль ність до спілку вання	Уникан ня спілку вання	Прий няття бороть би	Уникан ня бороть би
1.	Н.О.	7	13	18	2	12	8
2.	К.В.	15	5	16	4	15	5
3.	Г.П.	14	6	13	7	5	15
4.	Л.К.	6	14	15	5	4	16
5.	Я.Л.	17	3	9	11	13	7
6.	Р.М.	13	7	12	8	2	18
7.	К.В.	5	15	11	9	11	9
8.	Д.О.	11	9	14	6	18	2
9.	К.С.	14	6	13	7	16	4
10.	М.О.	5	15	15	5	13	7
11.	Л.О.	15	5	8	12	17	3
12.	О.В.	9	11	18	2	8	12
13.	З.А.	14	6	13	7	18	2
14.	Д.М.	4	16	15	5	17	3
15.	П.А.	18	2	6	14	14	6
16.	Г.О.	10	10	18	2	13	7
17.	Р.К.	17	3	16	4	14	6
18.	В.Ж.	4	16	15	5	15	5
19.	З.С.	9	11	17	3	15	5
20.	К.Р.	17	3	15	5	10	10
21.	В.Г.	18	2	14	6	16	4
22.	Я.Л.	7	13	18	2	14	6
23.	К.Т.	13	7	9	11	15	5
24.	Л.Г.	14	6	14	6	11	9
25.	Р.В.	13	7	17	3	18	2
26.	М.Б.	2	18	18	2	17	3
27.	В.Н.	18	2	12	8	13	7
28.	Р.Ю.	17	3	14	6	16	4
29.	К.О.	5	15	7	13	13	7
30.	Н.В.	8	12	14	6	16	4
31.	К.М.	14	6	15	5	14	6
32.	П.В.	3	17	12	8	9	11
33.	Л.А.	4	16	17	3	18	2
34.	Л.В.	11	9	18	2	17	3
35.	Т.І.	5	15	17	3	14	6
36.	К.М.	15	5	14	6	3	17

37.	В.І.	10	10	13	7	17	3
38.	К.Т.	4	16	15	5	2	18
39.	Г.М.	14	6	8	12	18	2
40.	Ю.А	15	5	18	2	13	7
41.	К.Л.	6	14	13	7	4	16
42.	Я.С.	17	3	15	5	14	6
43.	С.Р.	15	5	6	14	12	8
44.	Г.П.	5	15	18	2	14	6
45.	К.С.	17	3	16	4	3	17
46.	Ю.Г.	5	15	15	5	16	4
47.	С.Т.	18	2	17	3	5	15
48.	Ж.Р.	4	16	15	5	15	5
49.	К.Л.	9	11	14	6	2	18
50.	В.З.	19	1	18	2	3	17
51.	Ф.Н.	5	15	14	6	13	7
52.	Ж.А.	18	2	13	7	4	16
53.	Ц.І.	17	3	15	5	10	10
54.	Х.Г.	3	17	8	12	14	6
55.	З.Р.	18	2	18	2	6	14
56.	Х.Л.	4	16	13	7	5	15
57.	В.З.	4	16	15	5	15	5
58.	Ф.Т.	14	6	6	14	14	6
59.	Е.Н.	4	16	18	2	5	15
60.	У.Н.	13	7	16	4	14	6